

УДК 599.323:002.4

І.В. Загороднюк

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Оборонна, 2, Луганськ, 91011, Україна,
E-mail: zoozag@ukr.net

ТАКСОНОМІЯ І НОМЕНКЛАТУРА НЕМИШОВИДНИХ ГРИЗУНІВ ФАУНИ УКРАЇНИ

*Пам'яті Миколи Васильовича ШАРЛЕМАНЯ
(6.02.1887–29.04.1970), упорядника першого
визначника ссавців України (1920) та першо-
го академічного зведення назв ссавців (1927)**

Розглянуто основи класифікування гризунів та межі й обсяг групи немишовидних гризунів. Група представлена у фауні України п'ятьма надродинами, у тому числі Caviioidea (2 роди і 2 види), Castoroidea (1 рід і 1 вид), Sciuroidea (4 роди і 8 видів), Gliroidea (4 роди і 4 види), Dipodoidea (4 роди і 7 видів). Разом обсяг групи у фауні України складає 9 родин, 15 родів, 23 види (у т. ч. два види двох родів — адвентивні; а три види трьох родів — вимерли протягом останнього тисячоліття). Для кожної родини, кожного роду і кожного виду складено переліки назв, під якими ця група згадувалася протягом останніх 100 років в українській науковій літературі, уточнено їхні актуальні наукові (латинські) і українські назви, складено анотації щодо колишніх, поточних і можливих подальших змін таксономії та номенклатури кожного таксону. Аналіз номенклатури показав відсутність зв'язку між змінами систематики (включаючи зміни придатних латинських назв) і змінами українських назв ссавців, проте наявність зв'язку між обсягом синонімічних рядів та рівнем популярності систематичних груп.

Ключові слова: гризуни, non-Muroidea, таксономія, номенклатура, українські назви, Україна.

Вступ

Історія класифікації немишовидних гризунів (група родин non-Muroidea) фауни України і суміжних країн є доволі складною. З одного боку, ця група ссавців завжди привертала велику увагу дослідників, природоохоронців і краєзнавців завдяки великим розмірам, яскравому забарвленню та загалом неприхованому способу життя цих тварин. З іншого боку, ця група дала дослідникам чимало наукових загадок і відкриттів, у тому числі виявлення нових видів, як рідкісних і мало відомих загалом, так і видів, що формують криптичне (приховане) різноманіття фауни: видів-двійників, аловидів, квазівидів (Павлинов та ін., 1995; Загороднюк,

* Докладно 100 років тому, 1909 року було надруковано першу наукову роботу М.В. Шарлеманя (Хохлова, 1998).

1998б, 2005). Відповідно до цих змін сформувалася низка схем класифікації цієї групи ссавців і відповідна доволі значна низка назв, уживаних на позначення родин, родів і видів (Шарлемань, 1927; Мигулін, 1938; Корнєєв, 1965; Загороднюк, 2004). Усе це вимагає узагальнення й стабілізації поглядів на номенклатуру відповідно до сучасного рівня знань про систематику групи. Після праць О. Мигуліна (1938) і К. Татарінова (1956) та двох теріологічних випусків «Фауни України» (Абеленцев та ін., 1956; Абеленцев, 1968)* подібних узагальнень щодо теріофауни України не робили, і в сучасний період досліджень складено лише огляди ссавців групи Archonta — Insectivora — Ferae (Загороднюк, 2001) та окремих груп мишовидних гризунів (напр., Загороднюк, 1992, 2004, 2006а).

Мета цієї праці — узагальнення даних і переоцінка поглядів на таксономію, видовий склад і номенклатуру немишовидних гризунів. Окремою задачею дослідження є узагальнення поглядів на наукові та українські вернакулярні назви non-Muroidea і стабілізація їхніх національних назв. В огляд включено усіх представників аборигенної фауни та ті види адвентивної частини фауни, які введено в культуру або яких інтродуковано до природних угруповань (Загороднюк, 2006б).

Загальні зауваження. За основу таксономічних схем, на яку накладалися всі інші таксономічні побудови, взято огляд І. Павлінова зі співавт. «Ссавці Євразії» (Павлінов та ін., 1995), більшість положень якого є найближчими до поглядів автора і які адаптовано у класифікаційні схеми, використані автором для описів фауни України (Загороднюк, 1998в, 1999, 2003 та ін.). Зміни у ці схеми на рівні родин внесено відповідно до інших праць (McKenna, Bell, 1997; Landry, 1999 та ін.), а насамперед відповідно до останнього огляду (3-є видання) «Види ссавців світу» (Wilson, Reeder, 2005). Для всіх надвидових груп подано коментарі щодо альтернативних таксономічних схем. В основу схеми національної номенклатури покладено праці М. Шарлеманя (1920, 1927) з доповненнями згідно з монографіями О. Мигуліна (1938) і К. Татарінова (1956), а також оглядами автора (Загороднюк, 1999, 2004, 2006а, 2008). При доборі титульних українських назв гризунів автор керувався викладеними раніше засадами утворення і використання національних назв (Загороднюк, 2001).

Поділ гризунів на дві групи — «немишовидних» і «мишовидних», запропонований автором (Загороднюк, 2003, 2004, 2006а), є зручним з огляду на опис складу фауни, оскільки розбиває цей ряд на дві приблизно рівні за видовим обсягом групи і певною мірою відповідає поділу гризунів на відносно великих і відносно дрібних, а також на філогенетично давні і відносно молоді групи. Певний виняток у фауні України складають мишівки (*Sicista*), які представляють «граничну» групу між мишовидними («мишовидні» за морфологією) і «немишовидними» (представляють надродину стрибакових). Тут за межі групи non-Muroidea прийнято схему «non-Muroidea = Rodentia – Muroidea», тобто у цей огляд включено всі родини гризунів, крім власне Muroidea (докладніше

* У серії «Фауна СРСР» вийшло також кілька теріологічних зведень, які «щільно» охоплюють фауну України, проте стосуються переважно Muroidea (Громов, Поляков, 1977; Топачевский, 1969; Воронцов, 1982), і лише одне — non-Muroidea (Громов та ін., 1965). Щодо немуродних гризунів існує також кілька напівпопулярних російськомовних видань, мало корисних для цього огляду (Фокин, 1978; Лозан та ін., 2000), оскільки таксономія і номенклатура гризунів у них практично не обговорюються, як, природно, і українські назви таксонів.

див. далі на рис. 2). Такий поділ аналогічний поширеному в орнітології поділові птахів на горобиних і негоробиних (Passeriformes та non-Passeriformes), хребетних — на амніот (надклас Amniota) та анамній (група класів Anamnia) а також загальноприйнятому в зоології поділу тварин на хребетних (тип Vertebrata) та безхребетних (група типів Invertebrata).

Обсяг групи і вищі таксони

Розглянемо докладніше погляди на таксономію, номенклатуру і класифікацію немишовидних гризунів фауни України загалом, а вже потому — огляд наявних таксонів та їхніх назв.

Таксономія

Обсяг ряду і підряди. Класифікація гризунів постійно переглядається й інтенсивно змінюється. В основі всіх класичних схем таксономії лежить поділ гризунів на кілька морфологічних груп, що відрізняються зигомасетерним комплексом ознак (особливостями вилично-жуйної системи) і деталями морфології зубів. Пов'язано це з ранньою диференціацією ряду на кілька принципово відмінних морфологічних типів, які відрізняються типом прикріплення жуйних м'язів до вилиць і до нижніх щелеп. На цій підставі розрізняють такі три основні групи гризунів: сциуроморфи («вивірковидні», Sciuroomorpha) міоморфи («мишовидні», Myomorpha) та гістрікоморфи («їжатцевидні», Hystricomorpha). Такий поділ гризунів запропоновано ще у 1839–1848 рр. Вотергаузом (Waterhouse) і розвинуто Й. Брандтом (Brandt, 1855). У подальшому ця система лише уточнювалася (Кэрролл, 1993).

У розвиток цієї схеми запропоновано розрізняти групи за двома системами ознак: за особливостями будови черепа (сциуроморфність, міоморфність, гістрікоморфність) і будови нижніх щелеп (сциурогнати, гістрікогнати). Зокрема, поширена схема Тульберга (Tullberg, 1899) враховує морфологію мандибули (сциуругнатність або гістрікогнатність) і згаданий «зигомасетерний» критерій Брандта і включає поділ гризунів на дві основні групи — Sciurognathi (Sciuroomorphi та Myomorphi) і Hystriocognathi (Bathyergomorphi та Hystricomorphi). У подальшому до цих основних планів будови додалися нові (напр., гліроморфність — «як у вовчків»), і на сьогодні описано щонайменше 6–8 таких типів будови*. При цьому з'ясовано, що такі типи могли формуватися незалежно в різних філетичних лініях, а отже схожість за ними не завжди свідчить про родинність, і навіть припускався ранг незалежних рядів для гістрікогнат (Li et al., 1992; Frye, Hedges, 1995). Показано, зокрема, що сциуругнатність — це плезіоморфний стан гризунів, позаяк гістрікогнатність — просунута ознака (Landry, 1999), і підстав для визнання гістрікогнат за окремий від власне гризунів ряд немає (Luckett, Hartenberger, 1993; Wilson, Reeder, 2005).

Згідно із системою, представленою Мак-Кенною і Белл (McKenna, Bell, 1997), ряд поділяють на 5 підрядів різного обсягу та різного рівня відповідності традиційним надродинним групам (рис. 1). Традиційні схеми класифікації визнають поділ гризунів, представлених у фауні Європи, на чотири основні групи родин (або інфраряди) (Chaline, Mein, 1979;

* Остаточна система морфологічних типів сформувалася до середини XX ст., і основою подальших досліджень (для огляду див. Landry, 1999, Wilson, Reeder, 2005) стали фундаментальні праці А. Вуда (Wood, 1955, 1965).

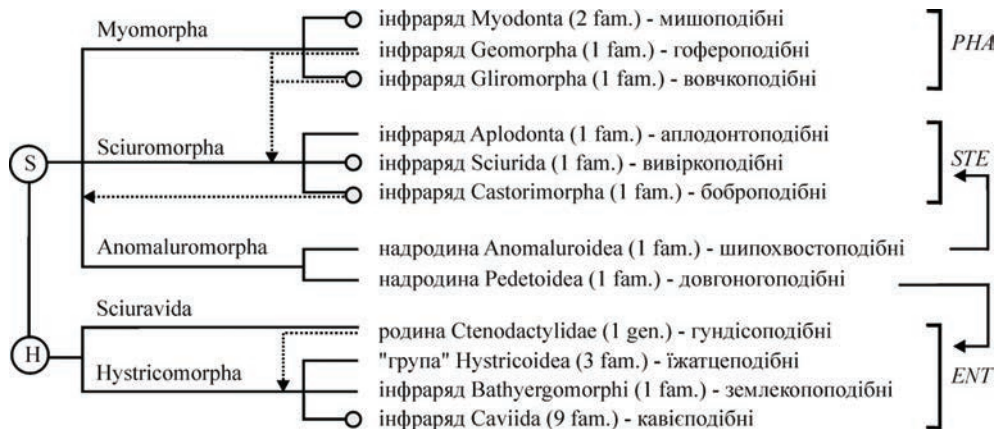

Рис. 1. Надродинні групи гризунів світової фауни і структура їхніх таксономічних взаємин. Основу схемб складає система, представлена у зведенні Мак-Кенні і Белл (McKenna, Bell, 1997). Літерами «S» і «H» відмічено обсяги двох основних морфологічних типів гризунів: Sciuromorpha (s. l.) і Hystricomorpha (s. l.). Праворуч вказано обсяги підрядів за працею Лендрі (Landry, 1999): ENT — Entodactyla, STE — Stegaulata, PHA — Phanergaulata (стрілки вказують можливі перестановки для сціуроморфних, але при тому гістрікогнатних Anomaluroomorpha = Anomaluridae + Pedetidae, які припускає С. Лендрі). Кружечками позначено групи, наявні у фауні України. Переважна більшість назв є неуніфікованими і наведена згідно з цитованими працями. За зведенням Вільсона і Рідера (Wilson, Reeder, 2005) головними змінами є підвищення до рівня підрядів рангів Castorimorpha та Gliromorpha і зниження рангу Sciuravida до сестринської групи Hystricoidea (з можливістю подальшого визнання інфрарядової групи Stenohystricha); такі зміни показано пунктиром

Fig. 1. Superfamily groups of the World rodent fauna and structure of their taxonomic relations

Павлинов та ін., 1995 та ін.):

- Sciuromorpha (Castoridae + Sciuridae s. l.) — вивірковидні,
- Gliromorpha (Gliridae, syn. Myoxidae) — вовчковидні,
- Myomorpha (Dipodidae s. l. та Muridae s. l.) — мишовидні,
- Caviomorpha (Caviidae + Myocastoridae) — кавієвидні.

На сьогодні взаємини цих груп переглядаються. Так, група Sciuromorpha, ймовірно, є збіркою, і боброві (Castoridae) можуть бути визнані за окремий від Sciuromorpha підряд Castorimorpha (Wilson, Reeder, 2005). Систематичне положення вовчків (Gliridae) також трактують суперечливо (Luckett, Hartenberger, 1985) і їх зближують то з Muroidea (Chaline, Mein, 1979; Павлинов, Яхонтов, 1992), то з Sciuroidea (Landry, 1999; Maier et al., 2002; Adkins et al., 2003), і останнім часом переважає саме друга точка зору (Wilson, Reeder, 2005). Наразі групу Caviomorpha дослідники схильні розглядати у складі Hystricomorpha (Wilson, Reeder, 2005) і поділяти останній на два-три інфраряди — Hystricognathi (вкл. Caviidae & Myocastoridae), Bathyergomorphi (= Hystricognathi?) та Stenodactylomorphi, що загалом підтверджують і молекулярні дані (Huchon, Douzery, 2001; Adkins et al., 2003).

Обсяги родин. Загалом кількість визнаних родин є стабільною (30–35), а основні відмінності різних класифікацій полягають у змінах рангів окремих груп (від підродин до надродин), практично без ревізії поглядів на їхню монофілію (Wilson, Reeder, 2005). Зокрема, таксономічні ранги Dipodoidea та Muroidea дослідники

змінюють від їхнього заниження до рівня родин (Dipodidae та Muridae) до визнання їх групами родин, Dipodoidea (Dipodidae + Allactagidae + Sminthidae) та Muroidea (Spalacidae + Cricetidae + Arvicolidae + Muridae). Останнім часом спостерігається тенденція до заниження рангів груп, представлених у Старому світі (Musser, Carleton, 1993; Громов, Ербаева, 1995; McKenna, Bell, 1997). Особливо частим є зниження до рівня підродин рангів тушканових (як підродина Allactaginae родини Dipodidae) і норицевих (підродина Arvicolinae родини Cricetidae) (Holden, 1993; Musser, Carleton, 1993; McKenna, Bell, 1997; Wilson, Reeder, 2005). Окрім того, існує значне різноманіття поглядів на структуру родинних стосунків Sminthidae, які фігурують принаймні у трьох версіях: як Sminthidae, як підродина Dipodidae, як підродина Zapodidae (варіанти і цитування див. далі у спеціальній частині). Те саме можна сказати про взаємини в межах Sciuroomorpha: для бобрових (Castoridae) — від визнання лише в ранзі родини в межах підряду вивірковидних до визнання окремим підрядом Castorimorpha (див. вище), для політухових (Pteromyidae) — від визнання за окрему родину до зведення у ранг триби підродина вивірок (Sciurinae) родини вивіркових (Sciuridae) (Wilson, Reeder, 2005).

Обсяг non-Muroidea у фауні України. Викладені вище погляди можна адаптувати до регіональної схеми таксономії гризунів так, як це показано на рис. 2. Відповідно до цієї схеми, гризуни нашої фауни представляють два підряди, три інфраряди, 6 надродин і 13 родин. У числі останніх — три групи родин, ранг яких нерідко занижують до рівня підродин: Pteromyidae + Sciuridae = Sciuridae s. l., Dipodidae + Allactagidae = Dipodidae s. l., Cricetidae + Arvicolidae = Cricetidae s. l. (а часом навіть об'єднують Muridae + Cricetidae + Arvicolidae = Muridae s. l.). У цьому огляді проаналізовано всі надродини, окрім останньої (тобто крім Muroidea), і разом обсяг

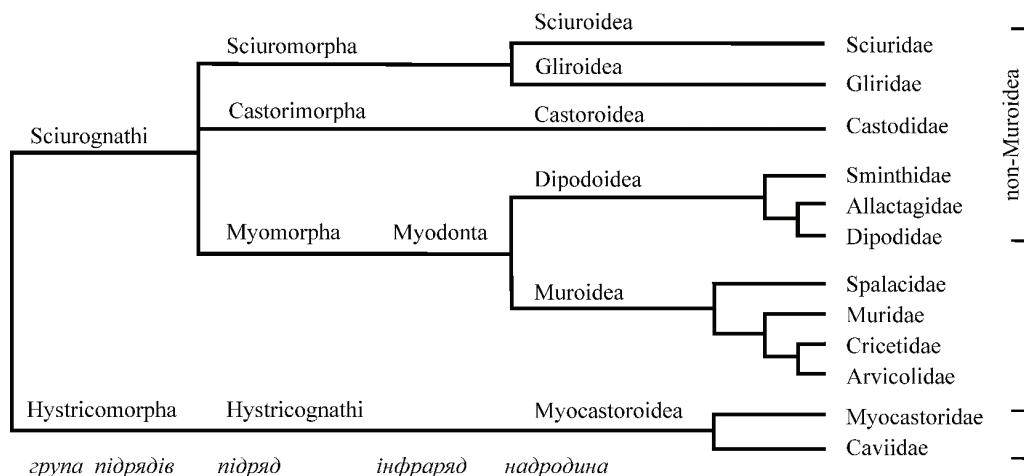

Рис. 2. Систематичні взаємини груп підрядів: підрядів, надродин і родин гризунів, представлених у сучасній фауні України (за Загороднюк, 1998в, зі змінами). Через усталеність понять Sciurognathi, Hystricognathi, Sciuroomorpha та Hystricomorpha вкрай складно узгодити ці назви з таксономічними рангами, оскільки первинне смислове навантаження цих назв було і залишається типологічним

Fig. 2. Systematic relations of the suborder groups, suborders, superfamilies and families of the rodents represented in the recent fauna of Ukraine

non-Muroidea у фауні України складає 23 види 15 родів та 9 родин (плюс 23 види Muroidea). Межі групи немуроїдних гризунів (non-Muroidea) показано на рис. 2 охопленою лінією праворуч.

Українська номенклатура

Особливістю назв вищих таксонів є віддзеркалення у них обсягу цих груп. Для цього можуть бути застосовані кілька різних підходів, з яких варто згадати два основні (в обох випадках назви надродових груп завжди подають у множині):

- позначення груп власними назвами, які часто не повторюють назви родів чи видів, що входять до їх складу, прикладом чого є «землерийки», «хижі», «кажани», «ластоногі», «гризуни», «земляні зайці»*;
- визначення певних типових груп (як правило, родів) з використанням або власної назви роду у множині (напр., «бобри»), або позначення подібності (напр., «мишовидні») чи родинності (належності) до певної типової групи (напр., «вовчкові» та «сліпакові»).

Перший підхід є описовим, і у низці випадків він є зручним, оскільки позначає групу загалом (напр., вовчки + тушкани + миші + ... + вивірки = гризуни). Водночас при описових назвах неможливо говорити про ранг таксону, у т. ч. про обсяг груп. Наприклад, гризунів можна розуміти в обсязі *Simplicidentata* + *Duplicidentata* (напр., Мигулін, 1938; Корнєєв, 1952). Останні дві назви також описові і позначають однопарнорізцевих і двопарнорізцевих, тобто мишоподібних і зайцеподібних, яких тепер визнають за різні ряди надряду *Glires* (Павлинов, Яхонтов, 1992). Описова назва «земляні зайці» при визнанні окремими родинами *Dipodidae* і *Allactagidae* стає невизначеною, оскільки вживається як спільна для обох (Мигулін, 1938; Корнєєв, 1965).

Очевидно, що будь-які поділи і об'єднання таксонів породжують проблеми з подальшим використанням описових назв після таксономічних перебудов. Окрім того, вкрай дивною і (неприпустимою за визначенням) є уніфікація описових назв у стилі «гризуноподібні», «кажаноподібні», «землерийкоподібні», як пропонує К. Татаринів, щоправда обговорюючи цю проблему виключно російською мовою (праці 1980, 1988, 2000, 2001 рр.) і називаючи її «упорядочение русско-украинских (!!!) и латинских названий» (Татаринів, 2001).

Автор у всіх попередніх оглядах спирався (і опирається тут) на другий підхід (напр., Загороднюк, 2004, 2008), за яким необхідно розрізняти дві його складові: 1) типіфікація назв (визначення типових родів) і 2) уніфікація назв (визначення «кінцівок» (endings), тобто морфем, які вказують на ранг таксону (Загороднюк, Покинъчереда, 1997 б). При типіфікації важливо дотримуватися певних правил, з яких автор послідовно використовував наступні три: а) формування назв надродових груп на основі дійсних назв родів, б) вибір для назв родин давніх і добре відомих назв родів, в) надання переваги назвам тих родів, які є типовими для родин (напр., для *Mustelidae* — «тхореві», а не «кунові», для *Gliridae* —

* Частина цих назв збереглася з часів, коли назва була відповідником роду. Напр., назва «землерийка» 150 і більше років тому (зокрема, в часи П. Палласа) була відповідником тогочасного роду *Sorex*, який наразі ліг в основу утворення родинної назви *Soricidae*, що включає роди *Sorex*, *Crocidura*, *Neomys* тощо, а «земляних зайців» розуміли виключно як *Allactaga major*, проте після розширення знань і назву поширили на всіх *Dipodoidea*, що призвело до розростання означень і неологізмів на кшталт «земляний засць малий», «трипаллий земляний засць», «земляний зайчик» (Шарлемань, 1927).

«вовчкові», а не «соневі»). У більшості випадків такими назвами є назви ліннеївських родів (Загороднюк, Покин'єчерда, 1997б).

Окрему проблему становить добір морфем (суфікс + закінчення) для уніфікації назв надродових груп, що пов'язано з меншим різноманіттям таких морфем порівняно з кількістю рангів таксонів, які розглядають при описі фауни. Напр., при описах регіональних фаун найчастіше згадують сім таксономічних рангів від ряду до роду — ряд, підряд, надродина, родина, підродина, триба, рід. Проте, серед поширених морфем є лише п'ять: «-подібні», «-видні», «-уваті», «-еві», «-ачі», при тому останні дві звичайно розглядають як синонімічні (напр., «бикові» і «бичачі», «мишині» та «мишачі»). Зупинимося на цьому докладніше.

Для назв родин пропонувалося кілька альтернативних схем, від використання родових назв у множині (Мигулін, 1938; Корнєєв, 1965) та вживання морфем типу «-ові» («-еві», «-ачі», «-ині»). Прикладами є (у порядку згаданих морфем): «лиликові», «тхореві», «бичачі», «мишині». Найбільш послідовно (уніфіковано) морфемами вживав М. Шарлемань, який спирався на ухвалу номенклатурної комісії УАН від 1927 року (Шарлемань, 1927), обравши для всіх родин єдину морфему «-уваті»: «бикуваті», «котуваті», «вивіркуваті», «мишуваті» тощо. Така морфема в Україні наразі мало вживана, хоча на ній наполягає частина зоологів (зокрема, при класифікуванні риб: (А. Щербуха, особ. повід.). Така форма закріпилася у польській науковій літературі (напр., Русек, 1984), а в Україні частіше використовують першу групу морфем — «-ові/еві» (напр., Царик та ін., 2003; Булахов, Пахомов, 2005), у тому числі й автор (Загороднюк, 1998в, 2001, 2003).

Для подолання цього протиріччя і врахування доробку попередників пропонується одну з цих морфем («-ові») вживати для позначення родин, як це і прийнято сьогодні, а другу («-уваті») вживати для назв надродин, тим паче, що з часів активного використання останньої (Шарлемань, 1920, 1927 та ін.) більшість колишніх родин піднесено до рангу надродин (Павлинов та ін., 1995; Загороднюк, 1998в, 2001) (про ці морфемами див. також розділ «обговорення»).

На рівні рядів і підрядів українські назви таксонів, як і латинські, часто не уніфіковані (напр., автори частіше пишуть «гризуни», а не «мишоподібні»), проте пропозиції автора щодо уніфікації назв вищих таксонів, зокрема рядів (Загороднюк, 1998в, 2004, 2008), помалу набувають визнання (напр., Царик та ін., 2003; Делеган та ін., 2005; Булахов, Пахомов, 2006; Скільський та ін., 2008). Для розрізнення назв рядів і підрядів у латині є виразна тенденція щодо уніфікації назв рядів морфемою «-formes», а підрядів — «-morpha». Їхніми відповідниками в українській мові можуть бути «-подібні» і «-видні». У частини колег є неприйняття морфем «-видні» як невластивої українській мові*, проте маємо достатню кількість прикладів її вживання для позначення схожості (напр., «зубовидний», «мишовидний», «серповидний»). Врешті, в «запасі» для інших рангів таксонів, напр., для інфрарядів або підродин, маємо також варіант «-асті» («горбастий», «мишастий», «смугастий»). Варіанти морфем і приклади формування назв надродових груп наведено в табл. 1.

* Через таку критику автор в огляді 2004 р. (Загороднюк, 2004) зробив необачну редакцію тексту, замінивши морфему «-видні» на «-подібні», через що вийшло так, що ряд «мишоподібних» (Muriformes) включає в себе дві групи родин — «немишоподібні» (non-Muroidea) і «мишоподібні» (Muroidea). Тут цю помилку виправлено.

Таблиця 1. Уніфіковані кінцівки (морфем) назв таксонів від ряду до підродини. У дужках подано назви типових родів, на основі яких сформовано уніфіковані назви надродових груп

Table 1. Standard endings (morphemes) of the taxa names from order to subfamily. In brackets the type genera names are given to form standard supergeneric names

Ранг таксону	Морфема (лат.)	Приклад	Морфема (укр.)	Приклад
Ряд*	-formes	Muriformes (<i>Mus</i>)	-подібні	мишоподібні (миша)
Підряд*	-morpha (-oidei)	Caviomorpha (<i>Cavia</i>)	-видні	кавієвидні (кавія)
Надродина	-oidea	Sciuroidea (<i>Sciurus</i>)	-уваті	вивіркуваті (вивірка)
Родина	-idae	Castoridae (<i>Castor</i>)	-ові [-еві]	боброві (бобер)
Підродина	-inae	Glirinae (<i>Glis</i>)	? -и (-і)**	? [вовчки] (вовчок)

* Уніфікація назв рядів і підрядів подається за працею I. Загороднюка і В. Покиньчереда (1997б). В іхтіології морфему «-morpha» використовують для позначення надрядів, натомість у класифікації ссавців цю морфему часто вживають для підрядів, про що свідчить статистика (Загороднюк, Покиньчереда, 1997б). ** Питання щодо формування українських назви підродин залишається відкритим, і наразі для цього можна використовувати назви родів у множині, як це запропоновано автором для назв триб (Загороднюк, 2001).

Класифікація та номенклатура

З урахуванням сучасних поглядів на таксономію гризунів і викладених рекомендацій щодо формування українських назв таксонів система може бути представлена у формі ієрархічного переліку, що включає у себе 4 підряди, 6 надродин і 12 родин з відповідними науковими та українськими назвами. Цей перелік є певним спрощенням графічного викладу структури таксономічних взаємин гризунів нашої фауни (див. рис. 2), проте має розширену «хвостову» частину з українськими назвами таксонів та обсягами родин (кількість родів і видів).

Отже, класифікація гризунів фауни України на рівні від родин до підрядів може бути представлена так, як подано нижче (у квадратних дужках наведено назви, запропоновані у «Словнику зоологічної номенклатури» 1927 р. (Шарлемань, 1927), після назв родин у круглих дужках вказано їхній обсяг у сучасній фауні України).

- Підряд Sciuromorpha — вивірковидні [вивірківці]
 надродина Sciuroidea — вивіркуваті
 родина Sciuridae — вивіркові [вивіркуваті] (4 роди і 8 видів, 2 вимерли)
 надродина Gliroidea — вовчкуваті
 родина Gliridae — вовчкові [вовчкуваті] (4 роди і 4 види)
- Підряд Castorimorpha — бобровидні [назви не було]
 надродина Castoroidea — бобруваті
 родина Castoridae — боброві [бобруваті] (1 рід і 1 вид)
- Підряд Muomorpha — мишовидні [мишаки]
 надродина Dipodoidea — стрибакуваті
 родина Sminthidae — мишівкові [мишівкуваті] (в Україні 1 рід і 4 види)
 родина Allactagidae — тушканові [стрибакуваті] (2 роди і 2 види, 1 вимер)
 родина Dipodidae — стрибакові [стрибакуваті] (1 рід і 1 вид)
 надродина Muroidea — мишуваті
 родина Spalacidae — сліпакові [сліпцюваті] (2 роди і 5 видів)
 родина Cricetidae — хом'якові [мишуваті] (2 роди і 2 види)
 родина Arvicolidae — норицеві [мишуваті] (7 родів і 15 видів)
 родина Muridae — мишові [мишуваті] (5 родів і 10 видів)

Підряд Hystricomorpha — кавієвидні [їжатці (pro Hystricomorpha)]
 надродина Caviodea — кавіюваті
 родина Caviidae — кавієві [мурчакуваті] (1 рід і 1 вид)
 родина Myocastoridae — нутрієві [назви не було] (1 рід і 1 вид)

Варто зробити кілька коментарів щодо назв деяких гризунів. Синонімія національних назв гризунів, як і ссавців загалом, є розвиненою, і для частини видів існують великі синонімічні ряди. Наприклад, для «кавій» відомою є назва «мурчак» (Шарлемань, 1927), яка вдало заміщує українізовану латину від «*Cavia*» (у побуті нерідко як «морська свинка»). «Вивірка» як одна з найдавніших назв гризунів у всіх слов'ян (з варіантами «вевериця», «вивюрка» тощо), відома також як «білка», що відображає історію використання шкірок тварин у формі одиниць податі (Підоплічко, 1967а). Вовчків нерідко називають «сонями», що відображає одну з їхніх біологічних особливостей — здатність залягати у сплячку, у стані якої їх нерідко знаходять. Враховуючи політипізм цієї групи (2 підродини і 4 монотипні роди), маємо можливість стабілізувати назви «вовчок» і «соня» для різних родів Gliridae (докладніше далі). Те саме стосується «нориць» і «полівок» (Загороднюк, 2001), «стрибаків» і «тушканів» тощо (назви тут розведено за схемою «стрибаки» = Dipodidae (з типом *Dipus*), «тушкани» = Allactagidae (*Allactaga*)).

У кожному разі, дотримуючись сформульованих раніше засад щодо вживання родових назв (Загороднюк, 2001), варто виходити з пріоритету власних уніомінальних назв перед описовими і, відповідно, уникати асоціативних назв типу «морська свинка» (мурчак, або кавія), «болотяний бобер» (нутрія), «земляний заєць» (стрибун, або тушкан), тим паче, що утворені від них назви родин виглядатимуть занадто громіздкими (скажімо, «морськосвинкові» = кавієві, або мурчакові, «болотянобоброві» = нутрієві, «землянозайцеві» = стрибунцеві, або тушканові)*. У цій праці автор використовує власні (не асоціативні) уніомінальні назви родів.

Систематичний огляд родів і видів

Нижче наведено систематичний огляд родів і видів кожної з родин non-Muroidea. Розглянуто і узагальнено дані щодо таксономії, наукових і українських назв та обсягів (кількість родів для родин, кількість видів — для родів) систематичних груп на трьох таксономічних рівнях — родин, родів і видів. Для кожної родини та роду вказано типові роди і види; для видів (перед синонімією) вказано оригінальне написання видової назви. Для кожного надвидового таксону (родина, рід) подано інформацію про його обсяг у межах фауни світу (за Павлинов та ін., 1995) і України (дані автора) та назви, поширені у вітчизняних зведеннях. Для кожного виду наведено стислу інформацію про його статус, таксономічну історію і поширені наукові та українські назви.

В усіх випадках добірки синонімів обмежені фауністичними зведеннями, серед яких головними є «Звірі України» М. Шарлеманя (1920), «Назви хребетних тварин.

* Це гіршу ситуацію створює штучна біномінізація українських родових назв. Напр., у пропозиціях до Комісії з національної номенклатури від В. Крижанівського (особ. повід.) та І. Дзевєріна (особ. повід.) є велика кількість таких родових біноменів, як звичайний вовчок (pro *Glis* versus *Dryomys* etc.), звичайний хом'як (pro *Cricetus* versus *Mesocricetus* etc.), звичайна миша (*Mus* versus *Apodemus* etc.), звичайний їжак (pro *Erinaceus* versus *Hemiechinus*), звичайний кріт (pro *Talpa* versus ?), звичайні кажани (pro *Vespertilionidae* versus *Rhinolophidae*), звичайні ведмеді (pro *Ursus* versus ?). Чому вони «звичайні» — пояснень немає, як немає логіки у формуванні назв родин (всі згадані роди є типовими для родин) на кшталт «звичайнововчкові» замість «вовчкових» тощо.

Ссавці» М. Шарлеманя (1927), «Звірі УРСР» О. Мигуліна (1938), «Звірі західних областей України» К. Татарінова (1956), «Визначник звірів УРСР» О. Корнеєва (1952, 1965), «Зоологічний словник» О. Маркевича і К. Татарка (1982), «Ссавці України під охороною Бернської конвенції» (Загороднюк, 1999), «Біологія лісових птахів і звірів» І. Делегана та ін. (2005). Додаткову інформацію взято зі зведень про фауну окремих регіонів України — Криму (Дулицкий, 2001)*, західних областей України (Царик та ін., 2003), Дніпропетровщини (Булахов, Пахомов, 2005), сходу України (Загороднюк, 2006а). Для оцінки поглядів на таксономію ссавців у давніх працях використано огляд К. Кесслера (1951), а на називництво — «Словарь» Б. Грінченка (1907/1997).

В огляд включено види, відомі з території України в дикому стані в наш час, а також види, що відомі лише за літописними джерелами чи давніми публікаціями (напр., летяга, бабак гірський, жолудниця європейська відома також як «вовчок садовий»). Також в огляд включено види, які утримуються в культурі, проте відомі з природи за поодинокими знахідками (напр. нутрія і кавія). Натомість, до огляду не включено види, які відомі виключно в культурі (напр. шиншила), помилково вказані (напр. «*Allactaga saliens*») або щодо яких відомі лише факти невдалих інтродукцій (напр. бобер канадський), про що згадано в описах відповідних родин чи родів.

Назви підродин згадуються в описах родин, назви підвидів лише в тих випадках, якщо у подальшому підвиди було визнано за види. У круглих дужках (після основної назви) наведено інші згадані цитованими авторами українські назви таксонів (як правило, лише видів). У випадках, коли автор не наводив окремо назву роду, а подавав її у біномені виду, такі назви наведено лише у квадратних дужках. Для всіх родів вказано типовий вид, а для видів — вихідний (згідно з описом) біномен або тріномен із зазначенням авторства. При доборі синонімів зі зведення М. Шарлеманя (1927), який наводив великі синонімічні ряди, вибрано лише назви, рекомендовані Комісією з номенклатури (виділені в оригіналі розрядкою). При створенні переліку синонімів відтворені назви, у тому числі назви родин і (особливо) родів, подано у квадратних дужках, оскільки в оригіналах вони наводяться не явним способом, а лише у біноменах видових назв. У всіх випадках збережено авторську форму подачі назв (рід, однина/множина, порядок слів).

Родина *Sciuridae* Fischer, 1817 — вивіркові

Типовий рід: *Sciurus* Linnaeus, 1758 (вивірка).

Sciuridae (Шарлемань, 1920, 1927; Храчевич, 1925; Мигулін, 1928; Мигулін, 1938; Татарінов, 1956; Корнеєв, 1952, 1965; Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, Покин'єрєда, 1997а; Загороднюк, 1998а, 1999, 2004, 2006а; Царик та ін., 2003; Делеган та ін., 2005; Булахов, Пахомов, 2006).

вивіркуваті (Шарлемань, 1920, 1927; Храчевич, 1925), білки і ховрахи (Мигулін, 1938), біличі (перша невдала калька з російської «белічьи») (Корнеєв, 1952), білячі (Татарінов, 1956; Корнеєв, 1965; Маркевич, Татарко, 1983; Царик та ін., 2003), вивіркові (Загороднюк, Покин'єрєда, 1997а; Загороднюк, 2006а), [вивіркові] (Загороднюк, 1999, 2004), вивіркові (білячі) (Делеган та ін., 2005); білкові (білячі) (Булахов, Пахомов, 2006).

В родині 34 роди, у фауні України — 4 роди (вивірка, ховрах, бабак, летяга) та 8 їхніх видів, у тому числі чотири види ховраха (*Spermophilus*). Усі види аборигенні,

* У цьому огляді, як зазначено у вступній частині, українські назви наведено переважно за зведенням «Ссавці України під охороною Бернської конвенції» (Загороднюк, 1999), проте лише для родів і видів.

один з них (вивірка звичайна) має домішку адвентивної генетичної форми (телеутки), ще три види (ховрах великий, бабак альпійський, летяга звичайна) вимерли в Україні в історичні часи (Сокур, 1961).

Рід *Sciurus Linnaeus, 1758* — вивірка

Типовий вид: *Sciurus vulgaris* Linnaeus, 1758.

Sciurus (Шарлемань, 1920, 1927; Храчевич, 1925; Мигулін, 1928; Мигулін, 1938; Татаринів, 1956; Корнеєв, 1952, 1965; Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, Покин'єрєда, 1997а; Загороднюк, 1998в, 1999, 2004, 2006а; Дулицький, 2001; Царик та ін., 2003; Булахів, Пахомов, 2006).

[вивірка, білка] (Шарлемань, 1920, 1927), білки (Мигулін, 1938; Корнеєв, 1952, 1965), [білка, вивірка] (Татаринів, 1956), білка, вивірка (Маркевич, Татарко, 1983), вивірка (Загороднюк, Покин'єрєда, 1997а), [вивірка] (Храчевич, 1925; Загороднюк, 1999, 2004, 2006а; Дулицький, 2001), [білка] (Царик та ін., 2003), [вивірка (білка)] (Делеган та ін., 2005; Булахів, Пахомов, 2006).

У складі роду до 30 видів, в Україні — один вид. Підстав до визнання видо-вого рангу карпатської (чорної) форми вивірок (*Sciurus carpathicus* Pietruski, 1853) немає. У зведеннях усіх часів конкуруючими українськими назвами роду є «вивірка» і «білка» з невиразним домінуванням першої з них. Дискусію з приводу назви «білка» подає І. Підоплічко (1967а), за основною версією якого назва походить від давньої одиниці податі «б'єла», яка є модифікацією слова «б'єри» (шкіри) (відповідно, частина від «б'єла» буде «б'єлка»). При цьому назва «б'єла (б'єлка)» могла означати будь-яку малу пухнасту тварину (вивірка, горностай), а за іншою версією — білу шкірку (напр. зимове хутро ласки або горностая)*. Натомість, назва «вивірка» не пов'язана з податтю чи забарвленням, і вона вживана у всіх слов'ян, крім московитів. Спільні корені цієї назви можна шукати з назвою «вівера» (*Viverra* L.).

***Sciurus vulgaris* Linnaeus, 1758 — вивірка звичайна**

Описано як *Sciurus vulgaris* Linnaeus, 1758.

Sciurus vulgaris (Шарлемань, 1920, 1927; Храчевич, 1925; Мигулін, 1928; Мигулін, 1938; Татаринів, 1956; Корнеєв, 1952, 1965; Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, 1998в, 1999, 2004, 2006а; Дулицький, 2001; Царик та ін., 2003; Делеган та ін., 2005; Булахів, Пахомов, 2006).

вивірка, білка (Шарлемань, 1920, 1927), вивірка (Храчевич, 1925; Жарський, 1938), білка (Мигулін, 1938; Корнеєв, 1952, 1965), білка (вивірка, білиця, вивюрка) (Татаринів, 1956), білка звичайна (Маркевич, Татарко, 1983; Царик та ін., 2003), вивірка звичайна, білка (Загороднюк, Покин'єрєда, 1997а), вивірка звичайна (Загороднюк, 1999, 2004, 2006а; Дулицький, 2001), вивірка лісова (білка звичайна) (Делеган та ін., 2005), вивірка (білка) звичайна (Булахів, Пахомов, 2006).

В Україні поширено кілька форм, з яких основними є дві — руді рівнинні (*vulgaris* s. str. та *kessleri*) і чорна карпатська (*carpathicus*). Чорні та руді форми поширені загалом алопатрично (Zawidzka, 1958; Зізда, 2005), проте в місцях їхньої симпатрії спостерігається висока мінливість забарвлення, що свідчить про їхнє змішування (Зізда, 2006). Інтродукований у Криму (1940 р.) і Кременських лісах (1948–1949 рр.) башкирський підвид «телеутка» (*S. v. exaldbibus* Pallas, 1778), очевидно, «розчинився» в аборигенних формах на материку (Сокур, 1961; Загороднюк, 2006б), проте у Криму сформував стабільну популяцію (Дулицький, Дулицька, 2006).

Рід *Spermophilus Cuvier, 1825* — ховрах

Типовий вид: *Mus citellus* Linnaeus, 1766.

* Дотепер у багатьох місцях існує поняття здирання шкіри з забитої тварини — білування (білувати кроля, барана тощо).

Citellus Океп (Шарлемань, 1920, 1927; Храневич, 1925; Мигулін, 1928; Підоплічка, 1937; Мигулін, 1938; Татаринов, 1956; Корнєєв, 1952, 1965; Маркевич, Татарко, 1983), *Spermophilus* (Загороднюк, Покин'єчереда, 1997а; Загороднюк, 1998в, 1999, 2004, 2006а; Дулицкий, 2001; Царик та ін., 2003; Делеган та ін., 2005; Булахов, Пахомов, 2006).

[ховрашок] (Шарлемань, 1920, 1927; Храневич, 1925; Жарський, 1938), ховрахи (Мигулін, 1938; Корнєєв, 1952, 1965), [ховрах] (Підоплічка, 1937 (в тексті як «суслик»: с. 148); Решетник, 1948; Татаринов, 1956; Загороднюк, Покин'єчереда, 1997а; Загороднюк, 1999, 2004; Дулицкий, 2001; Царик та ін., 2003; Делеган та ін., 2005; Булахов, Пахомов, 2006), ховрах (Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, 2006а).

У роді до 40 видів, в Україні — чотири види (всі аборигенні), проте поділ крапчастого ховраха на два види — власне крапчастого (*S. suslicus*) та подільського (*S. odesanus*), припущено ще 1984 р. (В. Гайченко, особ. повід.), а обґрунтовано лише 1995 р. (Загороднюк, Федорченко, 1995). Ще один вид (*S. major*) відомий за викопними рештками (Сокур, 1961). Найдавніші назви ховрахів мали форму зменшеної назви («ховрашок»: Шарлемань, 1927; Жарський, 1938), проте вона нічому не протиставлялася (як у випадку з назвами «хом'як» і «хом'ячок»), її можна пов'язувати зі слобожанською назвою ховрахів — «овражок»*.

***Spermophilus major* (Pallas, 1779) — ховрах великий**

Описано як *Mus citellus major* Pallas, 1779.

Citellus major (Гептнер та ін., 1950; Сокур, 1961; Маркевич, Татарко, 1983),

Spermophilus major (*Citellus rufescens* Keys. & Blas.) (Дулицкий, 2001).

ховрах рудуватий (Сокур, 1961; Маркевич, Татарко, 1983), ховрах великий (Дулицкий, 2001).

Відомий за викопними рештками (час палеоліту) з північного сходу України (Київ, Канів, Новгород-Сіверський, Мезин), у т. ч. з поселень XIII ст. на Чернігівщині (Сокур, 1961), а також у Криму від середнього плейстоцену до пізнього палеоліту (Громов, 1961; Дулицкий, 2001). У давній літературі щодо Криму згадувався також як «*Citellus rufescens* Keys. & Blas.» (Дулицкий, 2001). Припускається, що вид траплявся в Україні до XIX ст. включно (Підоплічка в: Сокур, 1961). Сучасний ареал простягається на схід від Волги. Раніше вид часто об'єднували з *S. erythrogegnus* Brandt, 1841, проте наразі ці види розділяють беззаперечно (Никольский, 1984).

***Spermophilus citellus* (Linnaeus, 1766) — ховрах європейський**

Описано як *Mus citellus* Linnaeus, 1766.

Citellus citellus (Шарлемань, 1920, 1927; Храневич, 1925; Мигулін, 1928; Мигулін, 1929, 1938; Підоплічка, 1937; Решетник, 1948; Корнєєв, 1952, 1965; Татаринов, 1956; Маркевич, Татарко, 1983), *Spermophilus citellus* (Загороднюк, Покин'єчереда, 1997а; Загороднюк, 1998в, 1999, 2004; Дулицкий, 2001; Делеган та ін., 2005).

ховрашок європейський (західноєвропейський) (Шарлемань, 1920), ховрашок західно-європейський (Храневич, 1925; Шарлемань, 1927), ховрах західноєвропейський (Підоплічка, 1937), ховрах європейський (Мигулін, 1938), ховрах західноєвропейський (Решетник, 1948), ховрах

* У бібліографії до книги О. Мигуліна (1938) згадано працю «Тарачков. Суслик пятнистый или овражек. 1851», проте у Ф. Брокгауза та І. Ефрона (1996) назва «овражек» подається як синонім «ховраха сірого» («*Spermophilus musicus*»), а у В. Даля (1998) ця назва віднесена до помилкових видозмін слова «єврах» (= ховрах). За Б. Грінченком (1907/1997), «оврах» з варіантами «овражок» і «оврашок» є синонімами слова «ховрах» зі зменшувальним варіантом «ховрашок». Назва «ховрах» правдоподібно є новою, в суміжних слов'янських мовах кажуть «suseb» (пол.), «суслик» (рос.) тощо, як і у давніх підручниках І. Верхратського і М. Полянського (див. Шарлемань, 1927).

європейський (шушлик) (Татаринів, 1956), ховрах європейський (Корнєєв, 1952, 1965; Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, Покинйчереда, 1997а; Загороднюк, 1999, 2004; Дулицкий, 2001; Царик та ін., 2003; Делеган та ін., 2005).

Загалом таксономічно однорідний вид. Колишня широка трактовка виду, що включав у себе малоазійських і закавказьких *S. xanthopymnus* Bennett, 1835, та зближення з ними забайкальського *S. dauricus* Brandt, 1843 (Громов, 1963; Громов та ін., 1965; Corber, 1978), наразі змінена на визнання «малих» видів. Цей вид є найбільш анцестральним з наявних у фауні Європи ховрахів (Загороднюк, 2002б). Існує кілька різних українських назв, з яких найусталенішою є вживана тут. Назва «сірий» для цього виду (Полушина, 1965) перекривається з назвою виду *S. pygmaeus*.

***Spermophilus odessanus* Nordmann, 1842 — ховрах подільський**

Описано як *Spermophilus citellus odessana* Nordmann, 1842.

Spermophilus guttatus Temm. (part.) (Кесслер, 1851), *Citellus guttatus* (part.) (Шарлемань, 1920; Храчевич, 1925), *Citellus suslicus* (part.) (Шарлемань, 1927; Підоплічка, 1937; Маркевич, Татарко, 1983), *Citellus suslica* (part.) (Мигулін, 1938; Решетник, 1948; Корнєєв, 1952, 1965; Татаринів, 1956), *Spermophilus odessanus* (Загороднюк, Покинйчереда, 1997а; Загороднюк, 1998в, 1999, 2004; Царик та ін., 2003; Делеган та ін., 2005), *Spermophilus suslicus* (*Citellus suslicus*) (Булахів, Пахомов, 2006).

ховрашок крапчастий (краплистий) (part.) (Шарлемань, 1920), ховрашок плямистий (Храчевич, 1925; Жарський, 1938), ховрашок краплистий (part.) (Шарлемань, 1927; Підоплічка, 1937), ховрах рябий (part.) (Мигулін, 1938), ховрах крапчастий (part.) (Решетник, 1948; Корнєєв, 1952, 1965; Татаринів, 1956; Маркевич, Татарко, 1983; Булахів, Пахомов, 2006), ховрах подільський (Загороднюк, Покинйчереда, 1997а; Загороднюк, 1999, 2004; Царик та ін., 2003; Делеган та ін., 2005).

Аловид ховраха крапчастого, поширений в Україні на захід від Дніпра. На Поділлі та Буковині формує вузьку гібридну зону з *S. citellus*. Високий рівень відмінностей подільського ховраха від типових (лівобережних) крапчастих ховрахів вперше відмітила Є. Решетник (1948). Видовий статус приймається у працях автора (Загороднюк, Федорченко, 1995 та ін.), проте визнається лише в окремих працях (напр., Царик та ін., 2003; Делеган та ін., 2005)*.

***Spermophilus suslicus* (Güldenstaedt, 1770) — ховрах крапчастий**

Описано як *Mus suslica* Güldenstaedt, 1770.

Spermophilus guttatus Temm. (Кесслер, 1851), *Citellus guttatus* Pallas (Шарлемань, 1920), *Citellus suslicus* (Шарлемань, 1927; Мигулін, 1928; Підоплічка, 1937; Маркевич, Татарко, 1983), *Citellus suslica* (Мигулін, 1929, 1938; Решетник, 1948; Татаринів, 1956; Корнєєв, 1952, 1965), *Spermophilus suslicus* (Загороднюк, 1998в, 1999, 2004, 2006а; Дулицкий, 2001; Делеган та ін., 2005).

ховрашок крапчастий (краплистий) (Шарлемань, 1920), ховрашок краплистий (Шарлемань, 1927; Підоплічка, 1937), ховрашок плямистий (Жарський, 1938), ховрах рябий (Мигулін, 1938), ховрах крапчастий (ховрах рябий) (Татаринів, 1956), ховрах крапчастий (Решетник, 1948; Корнєєв, 1952, 1965; Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, 1999, 2004, 2006а; Дулицкий, 2001; Делеган та ін., 2005).

Аловид ховраха подільського, поширений на схід від Дніпра (до Волги). Морфологічно близький як до *Spermophilus odessanus*, так і до ховраха сірого (*S. pygmaeus*), з яким формує гібридні зони (Горбенко, 1974 та ін.). Форма «*Mus citellus guttatus* Pallas, 1770», описана з Поволжя (Чувашія), належить саме до цього виду.

* Такий поділ підтримують і результати дослідження алозимної диференціації 34/36-хромосомних форм *Spermophilus suslicus* s. l. (Фрисман та ін., 1999), які тут розглядаються як окремі види.

***Spermophilus pygmaeus* (Pallas, 1779) — ховрах сірий**

Описано як *Mus citellus pygmaeus* Pallas, 1779.

Spermophilus musicus Menetries (Кесслер, 1851), *Citellus musicus* (Шарлемань, 1920), *Colobotis musicus* (Шарлемань, 1927), *Citellus pygmaeus* (Мигулин, 1928; Мигулін, 1929, 1938; Підоплічка, 1937; Решетник, 1948; Корнеєв, 1952, 1965; Маркевич, Татарко, 1983), *Spermophilus pygmaeus* (Загороднюк, 1998в, 1999, 2004, 2006а; Дулицкий, 2001; Делеган та ін., 2005), *Spermophilus pygmaeus* (*Citellus pygmaeus*) (Булахов, Пахомов, 2006).

ховрашок сірий (Шарлемань, 1920), ховрах сірий (Шарлемань, 1927; Підоплічка, 1937; Мигулін, 1938; Корнеєв, 1952; Загороднюк, 2004, 2006а; Делеган та ін., 2005), ховрах малий (Корнеєв, 1965), ховрах малий, ховрах сірий (Решетник, 1948; Маркевич, Татарко, 1983), ховрах сірий (малий) (Загороднюк, 1999; Дулицкий, 2001; Булахов, Пахомов, 2006).

Вид тривалий час розглядали у складі *S. musicus* (напр., Кесслер, 1851; Шарлемань, 1920, 1927), і відокремленість *S. pygmaeus* від *S. musicus* визнана лише після праці П. Свириденка (1937) щодо ховрахів Півкавказзя. Назва виду «малий» (Корнеєв, 1965 та ін.) є калькою з російської і відображає відмінності цього виду від великорозмірних ховрахів східніших країв, проте в Україні розмірні відмінності цього виду від інших ховрахів не суттєві.

Рід *Marmota* Blumenbach, 1779 — бабак

Типовий вид: *Mus marmota* Linnaeus, 1758.

Arctomys (Кесслер, 1851), *Marmota* (Шарлемань, 1920, 1927; Мигулин, 1928; Мигулін, 1929, 1938; Корнеєв, 1952, 1965; Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, 1998в, 1999, 2004, 2006а; Дулицкий, 2001; Царик та ін., 2003; Делеган та ін., 2005; Булахов, Пахомов, 2006).

[байбак, бабак] (Шарлемань, 1920, 1927), байбаки (Жарський, 1938), бабаки (Мигулін, 1938; Корнеєв, 1952, 1965), бабак (Маркевич, Татарко, 1983), [сурок] (Загороднюк, 1999, 2004, 2006а; Дулицкий, 2001; Царик та ін., 2003; Булахов, Пахомов, 2006), [бабак] (Делеган та ін., 2005).

У роді до 11 видів, у фауні України (як і Європи) — два аборигенні види, з яких один (*Marmota marmota*) зник в Україні в історичні часи. Назва «бабак», імовірно, первинно стосувалася лише одного виду (єдиного на час стабілізації української назви) — *Marmota bobak*, і, очевидно, саме вона повторена у назвах історичних пам'яток степу — «кам'яних баб» (Підоплічко, 1967а).

***Marmota marmota* (Linnaeus, 1758) — бабак гірський**

Описано як *Mus marmota* Linnaeus, 1758.

Marmota marmota (Шарлемань, 1920, 1927; Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, 1999, 2004; Царик та ін., 2003; Делеган та ін., 2005).

свистун (Шарлемань, 1920), свистун альпійський (Шарлемань, 1927), бабак альпійський (Маркевич, Татарко, 1983), сурок гірський (Загороднюк, 1999, 2004; Царик та ін., 2003); бабак гірський (Делеган та ін., 2005).

Поширений у Європі, у тому числі й в Карпатах, проте в Україні сучасні знахідки чи викопні зразки не відомі. Припускається, що зник в Україні в історичні часи, а траплявся у минулому в Чорногорі та Горганах (Делеган та ін., 2005). Спроби реакліматизації татринських особин *M. marmota* на Чорногорі були невдалими (Загороднюк та ін., 1997; Делеган та ін., 2005).

***Marmota bobak* (Müller, 1776) — бабак степовий**

Описано як *Mus bobak* Muller, 1776.

Arctomys bobak (Кесслер, 1851), *Marmota bobac* (Шарлемань, 1920, 1927; Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, 1998в, 1999, 2004; Дулицкий, 2001; Делеган та ін., 2005), *Marmota bobak* (Мигулин, 1928; Мигулін, 1929, 1938; Корнеєв, 1952, 1965; Загороднюк, 2006а; Булахов, Пахомов, 2006).

[байбак, бабак] (Шарлемань, 1920), бабак, байбак (Шарлемань, 1927), байбак (Жарський, 1938), бабак (сурок) (Мигулін, 1938), бабак (Корнеєв, 1952, 1965), бабак степовий, байбак (Маркевич, Татарко, 1983), сурок степовий (байбак) (Загороднюк, 1999, 2004, 2006а; Дулицький, 2001; Булахов, Пахомов, 2006), бабак степовий (Делеган та ін., 2005).

В історичні часи дуже поширений вид, сліди рийної діяльності якого (бабаковини) є по більшій частині сучасних степової і лісостепової зон. На початок ХХ ст. став дуже рідкісним (Мигулін, 1938), але чисельність відновилося за останні кілька десятиліть (Токарський, 2004). В Україні поширені генетично однорідні форми цього виду, сформовані як внаслідок природного, так і штучного розселення стрільцівської і великобурлуцької популяцій *Marmota bobak*.

Рід *Pteromys* Cuvier, 1800 — летяга

Типовий вид: *Sciurus volans* Linnaeus, 1758.

Sciuropterus L. (Шарлемань, 1927), *Pteromys* (Сокур, 1961; Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, 1998а, 1999, 2004; Царик та ін., 2003).

[політуха] (Шарлемань, 1927), летюча білка (Сокур, 1961), летяга (Маркевич, Татарко, 1983), [летяга] (Загороднюк, 1999, 2004; Царик та ін., 2003).

Рід високого рівня відокремленості (триба Pteromyini), і його часто розглядають як представника родини Pteromyidae Brandt, 1855 (Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, 1998а, 1999, 2004; Царик та ін., 2003), проте останнім часом — лише як трибу Pteromyini в межах підродина Pteromyinae (Павлинов та ін., 1995) або підродина Sciurinae (Wilson, Reeder, 2005). Рід включає в себе два види, з яких в Україні відомий один вид, що зник в історичні часи (Сокур, 1961). У викопному стані з місцезнаходжень в Україні рід невідомий (Рековец, 1994).

Pteromys volans (Linnaeus, 1758) — летяга звичайна

Описано як *Sciurus volans* Linnaeus, 1758.

Sciuropterus ruscicus Tiedem. (Шарлемань, 1927), *Pteromys volans* (Сокур, 1961; Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, 1998а, 1999, 2004; Царик та ін., 2003).

політуха (Шарлемань, 1927; Жарський, 1938), летюча білка (Сокур, 1961), летяга звичайна, полету-ха (Маркевич, Татарко, 1983), летяга звичайна (Загороднюк, 1999, 2004; Царик та ін., 2003).

Вид відомий для Сумщини за літописними джерелами другої половини ХVІІІ ст. (Сокур, 1961), а на початку ХХ ст. — лише за межами України, на Брянщині та Орловщині (Огнев, 1940). Найближчі сучасні знахідки походять з півночі Білорусі (Савицький та ін., 2005).

Родина Gliridae Muirhead, 1819 — вовчкові

Типовий рід: *Glis* Brisson, 1762 (вовчок).

Muscardinidae (Мигулін, 1928; Мигулін, 1938), Gliridae (Шарлемань, 1920; Храевич, 1925; Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, 2006а), Glyridae (Шарлемань, 1927), Muoxidae (Татаринів, 1956; Корнеєв, 1952, 1965; Загороднюк, Покин'єчерета, 1997а; Загороднюк, 1998а, 1999, 2002а, 2004; Царик та ін., 2003; Делеган та ін., 2005), Muoxidae (syn. Gliridae) (Булахов, Пахомов, 2006).

вовчкуваті (Шарлемань, 1920, 1927; Храевич, 1925), вовчки (Мигулін, 1938; Корнеєв, 1952, 1965), соневі (Татаринів, 1956; Маркевич, Татарко, 1983), вовчкові (Загороднюк, Покин'єчерета, 1997а; Загороднюк, 2002а, 2006а; Царик та ін., 2003), [вовчкові] (Загороднюк, 1999, 2004), вовчкові, соні (Делеган та ін., 2005), вовчкові (соні, вовчкоподібні) (Булахов, Пахомов, 2006).

У родині 8 родів, в Україні — чотири роди (і чотири види), всі аборигенні, один з них (*Eliomys quercinus*) має статус зникаючого (Червона книга України, 1994).

Представлених у фауні України вовчкових розділяють на дві підродини — Glirinae (*Glis* + *Muscardinus*) та Leithiinae (*Dryomys* + *Eliomys*). Нерідко усі види позначають однією спільною назвою («вовчок» або «соня»), що можна прийняти з огляду на мале різноманіття вовчкових (Загороднюк, 2001). Пізніше автор запропонував фіксувати назви «соня» і «вовчок» за названими підродинами (Загороднюк, 2004). Проте, з огляду на наявність власних назв вовчкових у формі іменників (вовчок, соня, ліскулька), можна «розвести» усі роди під різні назви: *Glis* — вовчок, *Muscardinus* — ліскулька, *Dryomys* — соня, *Eliomys* — еліоміс, або жолудниця (пропонується тут).

Рід *Glis* Brisson, 1762 — вовчок

Типовий вид: *Sciurus glis* Linnaeus, 1766.

Glis (Шарлемань, 1920, 1927; Храневич, 1925; Мигулин, 1928; Мигулін, 1929, 1938; Підоплічка, 1937; Татаринів, 1956; Корнєєв, 1952, 1965; Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, 2006а), *Myoxus* (Загороднюк, Покинйчереда, 1997а; Загороднюк, 1998в, 2002а, 2004; Царик та ін., 2003), *Myoxus* [*Glis*] (Загороднюк, 1999; Делеган та ін., 2005).

[вовчок] (Шарлемань, 1920, 1927; Храневич, 1925; Загороднюк, Покинйчереда, 1997а; Загороднюк, 1999, 2004, 2006а; Царик та ін., 2003), соня-вовчок (Підоплічка, 1937), вовчки сірі (Мигулін, 1938; Корнєєв, 1952, 1965), [соня, вовчок] (Татаринів, 1956), соня, повчок (Маркевич, Татарко, 1983), сірий вовчок (Загороднюк, 2002а), вовчок сірий (Делеган та ін., 2005).

Монотипний рід, морфологічно добре відокремлений від інших вовчкових. Поширена назва *Myoxus* не є валідною (International, 1998), хоча й часто вживана (див. синонімію). Назву «вовчок» запропоновано закріпити за цим родом, а поширений синонім «соня» закріпити за родом *Dryomys* (Загороднюк, 2004). Варіанти родової назви українською у формі біномена (рід «лісовий вовчок») є невиправданим перенесенням видової назви на рівень роду.

***Glis glis* (Linnaeus, 1766) — вовчок сірий**

Описано як *Sciurus glis* Linnaeus, 1766.

Glis glis (Шарлемань, 1920, 1927; Храневич, 1925; Мигулин, 1928; Мигулін, 1929, 1938; Підоплічка, 1937; Татаринів, 1956; Корнєєв, 1952, 1965; Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, 2006а), *Myoxus* [*Glis*] *glis* (Загороднюк, 1999; Делеган та ін., 2005), *Myoxus glis* (Загороднюк, Покинйчереда, 1997а; Загороднюк, 1998в, 2002а, 2004; Царик та ін., 2003).

вовчок великий (Шарлемань, 1920, 1927; Храневич, 1925), соня-вовчок (Підоплічка, 1937), вовчок сірий (Мигулін, 1938; Корнєєв, 1952, 1965; Загороднюк, 1999, 2002а, 2004, 2006а; Царик та ін., 2003; Делеган та ін., 2005), соня-вовчок (вовчок сірий) (Татаринів, 1956), соня велика, вовчок (Маркевич, Татарко, 1983), вовчок сірий (звичайний) (Загороднюк, Покинйчереда, 1997а).

Монотипний вид, поширений по усій лісовій та лісостеповій смугах України, схильний до синантропії. Загалом номенклатура виду є стабільною, і з відомих означень (великий, сірий, звичайний) домінує слово «сірий». Часті зміни біномена у частині родової назви (*Glis* чи *Myoxus*) не позначилися на вживанні української назви виду.

Рід *Muscardinus* Kaup, 1829 — ліскулька

Типовий вид: *Mus avellanarius* L., 1758 (як *Myoxus muscardinus* Schreber).

Myoxus (Кесслер, 1851; Грінченко, 1907/1997), *Muscardinus* (Шарлемань, 1920, 1927; Храневич, 1925; Мигулин, 1928; Мигулін, 1929, 1938; Підоплічка, 1937; Татаринів, 1956; Корнєєв, 1952, 1965; Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, Покинйчереда, 1997а; Загороднюк, 1998в, 1999, 2002а, 2004, 2006а; Дулицкий, 2001; Делеган та ін., 2005).

[ліскогряз, ліскуля, ліскулька] (Грінченко, 1907/1997), ліскулька, лускорішок (Шарлемань, 1920), ліскулька, лускорішок (Шарлемань, 1927), ліскулька (Храневич, 1925; Підоплічка, 1937), вовчки

горішкові (Мигулін, 1938), [соня, вовчок, ліскулька] (Татаринів, 1956), вовчки горішникові (Корнеєв, 1952, 1965), ліщинова соня (Маркевич, Татарко, 1983), вовчок, ліскулька (Загороднюк, Покин'єрєда, 1997а; Загороднюк, 2006а), [вовчок] (Загороднюк, 1999, 2004; Дулицкий, 2001), вовчок-ліскулька (Загороднюк, 2002а; Делеган та ін., 2005).

В Україні (і світі) представлений одним видом. Добре вирізняється серед інших видів родини малими розмірами і рудим забарвленням. Українська видова назва є уніномінальною у формі іменника («ліскулька»). Назва «лускгорішок» невдала (три приголосні поспіль), назва «ліскулька» є похідною від давньої назви «ліска» для ліщини (слово «ліска» дотепер вживають у карпатському регіоні).

***Muscardinus avellanarius* (Linnaeus, 1758) — ліскулька руда**

Описано як *Mus avellanarius* Linnaeus, 1758.

Myoxus avellanarius (Кесслер, 1851; Грінченко, 1907/1997), *Muscardinus avellanarius* (Шарлемань, 1920, 1927; Храєвич, 1925; Мигулін, 1928; Мигулін, 1929, 1938; Підоплічка, 1937; Татаринів, 1956; Корнеєв, 1952, 1965; Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, Покин'єрєда, 1997а; Загороднюк, 1998в, 1999, 2002а, 2004, 2006а; Дулицкий, 2001; Царик та ін., 2003; Делеган та ін., 2005).

ліскогриз, ліскуля, ліскулька (Грінченко, 1907/1997), ліскулька, лускгорішок (Шарлемань, 1920), ліскулька, лускорішок (Шарлемань, 1927), вовчок горішковий (Мигулін, 1938; Загороднюк, 1999; Дулицкий, 2001), ліскулька (Храєвич, 1925; Підоплічка, 1937), соня горішкова, вовчок горішковий, ліскулька (Татаринів, 1956), вовчок горішниковий (Корнеєв, 1952, 1965; Царик та ін., 2003), ліщинова соня рудохвоста (Маркевич, Татарко, 1983), вовчок горішковий, ліскулька (Загороднюк, Покин'єрєда, 1997а), вовчок-ліскулька (Загороднюк, 2002а; Делеган та ін., 2005), вовчок ліскулька (Загороднюк, 2004, 2006а).

Вид внесено до ряду регіональних червоних переліків. Що таке «вовчок горішковий» (Корнеєв, 1952, 1965) — невідомо (Загороднюк, 2001), і, найімовірніше, така назва є одним з прикладів штучного зросійщення мови («горішник» — це «руско-українська» (за Татаринів, 2001) назва, яка, ймовірно, означає «ліщину» (*Corylus avellana*). Означення «руда» пропонується тут взамін «рудохвоста» (Маркевич, Татарко, 1983), оскільки більше відповідає морфології, проте у кожному разі означення є формальним, оскільки рід є монотипним*.

Рід *Dryomys* Thomas, 1906 — соня

Типовий вид: *Mus nitedula* Pallas, 1779.

Myoxus (Кесслер, 1851), *Dryomys* (Шарлемань, 1920; Мигулін, 1928; Мигулін, 1929, 1938; Татаринів, 1956; Корнеєв, 1952, 1965), *Diromys* (Храєвич, 1925; Шарлемань, 1927; Підоплічка, 1937), *Dryomys* (Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, 1998в, 1999, 2002а, 2004, 2006а; Дулицкий, 2001; Делеган та ін., 2005; Булахов, Пахомов, 2006).

[вовчок] (Шарлемань, 1920, 1927; Храєвич, 1925; Загороднюк, 1999; Дулицкий, 2001; Булахов, Пахомов, 2006), [соня, вовчок] (Татаринів, 1956), вовчки лісові (Мигулін, 1938; Корнеєв, 1952, 1965), лісова соня (Підоплічка, 1937; Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, 2002а), [вовчок, соня] (Загороднюк, Покин'єрєда, 1997а), [соня] (Загороднюк, 2004, 2006а), соня лісова (Делеган та ін., 2005).

У роді два види, в Україні — один вид. Морфологічно близький до роду *Eliomys*, з яким його нерідко плутають. Українська назва роду неусталена і часто ототожнюється з назвою виду (яка теж неусталена). Назву «соня» раніше запропоновано фіксувати за підродиною *Leithiinae*, яка обіймає цей і наступний роди (*Dryomys* + *Eliomys*) (Загороднюк, 2004).

* Стандартне для таких випадків (коли маємо єдиний вид роду) означення «звичайний» не відповідає сьогоденню, оскільки несе відтінок звичайності у сенсі чисельності виду.

***Dryomys nitedula* (Pallas, 1779) — соня лісова**

Описано як *Mus nitedula* Pallas, 1779.

Myoxus dryas Schreb. (Кесслер, 1851), *Dryomys nitedula* (Шарлемань, 1920; Мигулін, 1928; Мигулін, 1929, 1938; Татаринів, 1956; Корнєєв, 1952, 1965), *Diromys nitedula* (Храневич, 1925; Шарлемань, 1927; Підоплічка, 1937), *Dryomys nitedula* (Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, 1998в, 1999, 2002а, 2004, 2006а; Дулицький, 2001; Делеган та ін., 2005; Булахів, Пахомов, 2006).

вовчок лісовий (Шарлемань, 1920, 1927; Храневич, 1925; Мигулін, 1938; Корнєєв, 1952, 1965; Загороднюк, 1999; Дулицький, 2001; Делеган та ін., 2005; Булахів, Пахомов, 2006), лісова соня (Підоплічка, 1937), соня лісова (вовчок лісовий) (Татаринів, 1956), лісова соня світлочерева (Маркевич, Татарко, 1983), вовчок лісовий, соня (Загороднюк, Покин'єв, 1997а), соня лісова (Загороднюк, 2002а, 2004, 2006а).

Монотиповий вид однорідний у межах фауни України. Є одним з найпоширеніших видів своєї родини, властивий не лише лісовій, але й степовій смугі. За типом забарвлення подібний до *Eliomys quercinus*, з яким його нерідко плутають.

Рід *Eliomys* Wagner, 1843 — жолудниця

Типовий вид: *Eliomys melanurus* Wagner, 1839.

Eliomys (Шарлемань, 1920, 1927; Храневич, 1925; Мигулін, 1928; Мигулін, 1938; Татаринів, 1956; Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, 1998в, 1999, 2002а, 2004, 2006а; Царик та ін., 2003; Делеган та ін., 2005).

[вовчок] (Шарлемань, 1920, 1927; Храневич, 1925; Царик та ін., 2003), вовчки садові (Мигулін, 1938), [соня, вовчок] (Татаринів, 1956), садова соня (Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, 2002а; Делеган та ін., 2005), [вовчок, еліоміс] (Загороднюк, 1999), [соня] (Загороднюк, 2004, 2006а).

У роді два види, в Україні рід представлений одним рідкісним видом (у визначнику О. Корнєєва (1952, 1965) не згаданий). Після 1976 р. достовірні знахідки в Україні не відомі. Власна назва роду неусталена. Польською його називають «жолудниця» («żołędnicza») (Pucek, 1984), що перспективно для використання і у нас замість українізованої латини — «еліоміс» (Загороднюк, 1999).

***Eliomys quercinus* (Linnaeus, 1766) — жолудниця європейська**

Описано як *Mus quercinus* Linnaeus, 1766.

Eliomys quercinus (Шарлемань, 1920, 1927; Храневич, 1925; Мигулін, 1928; Мигулін, 1938; Татаринів, 1956; Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, 1998в, 1999, 2002а, 2004, 2006а; Царик та ін., 2003); *Eliomis quercinus* (Делеган та ін., 2005).

вовчок садовий (Шарлемань, 1920, 1927; Храневич, 1925; Мигулін, 1938; Царик та ін., 2003; Делеган та ін., 2005), соня садова (вовчок садовий) (Татаринів, 1956), садова соня руда (Маркевич, Татарко, 1983), вовчок садовий (вовчок-еліоміс) (Загороднюк, 1999), соня садова (Загороднюк, 2002а, 2004, 2006а).

В Україні відомо лише кілька знахідок (Zagorodniuk, 1998; Дикий, Загороднюк, 2005). Вид настільки рідкісний, що наводиться для фауни України не завжди (напр., Корнєєв, 1952, 1965). Назва виду «руда» (Маркевич, Татарко, 1983) невдала так само, як і «садовий», тим паче, що і в садках вид не трапляється, і навіть латиною вид «*quercinus*» (дубовий)*. Тут пропонується назва на основі запозичення з польської, в якій вид має власну назву («жолудниця») — «жолудниця європейська» (на відміну від афро-азійського *E. melanurus* Wagner, 1839).

* До речі, автору за три роки роботи на Луганщині двічі приносили «садових сонь». Обидві виявилися зловленими у присадибних садках сонями лісовими. Уникнення означення «садовий» може застерегти від нових «знахідок», тим паче, що більшість знахідок раритетів приходить від аматорів або фахівців із суміжних груп, проте на роки породжує проблему «фантомних видів» (Загороднюк, 2006а).

Родина Castoridae Hemprich, 1820 — боброві

Типовий рід: *Castor* Linnaeus, 1758 (бобер).

Castoridae (Шарлемань, 1920, 1927; Мигулин, 1928; Мигулін, 1938; Татаринів, 1956; Корнєєв, 1952, 1965; Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, 1998а, 1999, 2004, 2006а; Царик та ін., 2003; Делеган та ін., 2005; Булахів, Пахомов, 2006).

[бобруваті] (Шарлемань, 1920), бобруваті (Шарлемань, 1927), бобрі (Мигулін, 1938; Корнєєв, 1952, 1965), боброві (Татаринів, 1956; Маркевич, Татарко, 1983; Царик та ін., 2003; Делеган та ін., 2005; Загороднюк, 2006а), боброві (бобрі) (Булахів, Пахомов, 2006), [боброві] (Загороднюк, 1999, 2004).

В Україні і фауні світу загалом — один рід. Одна з найдавніших груп гризунів, у складі якої відомий 21 викопний рід. Близькі до родини вивіркових (Sciuridae).

Рід *Castor* Linnaeus, 1758 — бобер

Типовий вид: *Castor fiber* Linnaeus, 1758.

Castor (Шарлемань, 1920, 1927; Мигулин, 1928; Мигулін, 1938; Корнєєв, 1952, 1965; Татаринів, 1956; Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, 1998в, 1999, 2004, 2006а; Дулицький, 2001; Царик та ін., 2003; Делеган та ін., 2005; Булахів, Пахомов, 2006).

бобер (Шарлемань, 1920, 1927; Маркевич, Татарко, 1983; Делеган та ін., 2005), бобрі (Жарський, 1938; Мигулін, 1938; Корнєєв, 1952, 1965), [бобер] (Татаринів, 1956; Загороднюк, 1999, 2004, 2006а; Царик та ін., 2003; Дулицький, 2001; Булахів, Пахомов, 2006).

У складі роду — два сучасних види, в Україні — один вид. В Україні у середині ХХ ст. були невдалі спроби акліматизації бобра канадського, *Castor canadensis* Kuhl, 1820 (Сокур, 1961; Делеган та ін., 2005). Розповіді мисливців про «чорних бобрів», які можуть належати до інтродукованого в Європі (поза Україною) бобра канадського (*C. canadensis*), не підтверджуються фактичними даними. Зокрема, «чорні бобрі» на Дінці (О. Резнік, особ. повід.) є нащадками інтродукованих тут у 1971 р. бобрів із Житомирщини (Владимиров, 1987)* і за морфологією (вкл. форму хвоста) вони не відрізняються від типових *C. fiber*.

***Castor fiber* Linnaeus, 1758 — бобер європейський**

Описано як *Castor fiber* Linnaeus, 1758.

Castor fiber (Шарлемань, 1920, 1927; Мигулин, 1928; Мигулін, 1938; Татаринів, 1956; Корнєєв, 1952, 1965; Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, 1998в, 1999, 2004, 2006а; Дулицький, 2001; Царик та ін., 2003; Делеган та ін., 2005; Булахів, Пахомов, 2006).

бобер (Шарлемань, 1920), бобер європейський (Шарлемань, 1927; Царик та ін., 2003), бібр (Жарський, 1938), бобер річковий (Мигулін, 1938; Татаринів, 1956; Корнєєв, 1952, 1965), бобер європейський (Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, 1999, 2004, 2006а; Дулицький, 2001; Делеган та ін., 2005), бобер річковий (європейський) (Булахів, Пахомов, 2006).

Найбільший гризун Європи, відомий в Україні з часів Русі завдяки «бобровим гонам» (Сокур, 1961). На початку ХХ ст. вид в Україні майже зник (було лише кілька десятків особин: Мигулін, 1938), і відновлений лише завдяки охороні та переселенням. Наразі поширений повсюдно, навіть на річках степової смуги. Надання переваги видовій назві «європейський» (проти «річковий») пов'язана з інтродукцією в Європу бобра канадського, *C. canadensis*.

* Автор зазначає, що у Кремінну «1971 року з мисливського господарства «Ушомир», що на Житомирщині, було завезено 20 особин *бобра чорного* (курсив мій — І. З.), які добре прижилися, дають приплід і розселяються» (с. 144).

Родина Sminthidae Brandt, 1855 — мишівоківі

Типовий рід: *Sminthus* Nordmann, 1840.

Zapodidae Coues, 1875 (Шарлемань, 1920, 1927; Мигулін, 1928; Мигулін, 1938; Маркевич, Татарко, 1983), Sicistinae (у складі Jaculidae Brandt) (Корнеєв, 1952), Jaculidae (Татаринів, 1956), Sicistinae Allen (як підродина родини Dipodidae) (Корнеєв, 1965; Делеган та ін., 2005), Sminthidae (Загороднюк, Покин'єчерета, 1997а; Загороднюк, 1998а, 1999, 2002а, 2004, 2006а; Царик та ін., 2003), Zapodidae (Sminthidae) (Булахів, Пахомов, 2006).

[мишівкуваті] (Шарлемань, 1920), мишівкуваті (Шарлемань, 1927), мишівки (як підродина родини тушканчикових) (Корнеєв, 1952), тушканчикові (Татаринів, 1956), мишівки (як підродина тушканчикових) (Корнеєв, 1965; Делеган та ін., 2005), мишівоківі, напівтушканчикові (Маркевич, Татарко, 1983), мишівоківі (Загороднюк, Покин'єчерета, 1997а; Загороднюк, 2002а, 2006а; Царик та ін., 2003), [мишівоківі] (Загороднюк, 2004).

У родині і фауні України — один рід. Родину Sminthidae нерідко розглядають у складі Zapodidae (s. l.), що є неправильним, оскільки мишівоківі рівновіддалені як від Zapodidae, так і від пари Dipodidae + Allactagidae (Павлинов, Россолімо, 1987; Шенброт, 1992), при тому помітно віддаленішими від обох цих родин, ніж ті між собою, у т. ч. за генетичними маркерами (Jansa, Weksler, 2004). У кожному разі назва Zapodidae є молодшим синонімом Sminthidae, і при об'єднанні мишівоків і стрибунців актуальною є назва Sminthidae (s. l.) (Павлинов, Россолімо, 1987). В останньому огляді світової фауни (Wilson, Reeder, 2005) ранги всіх Dipodoidea (Sminthidae, Allactagidae, Dipodidae) знижено до рівня підродин родини Dipodidae (s. l.).

Рід *Sicista* Gray, 1827 — мишівка

Типовий вид: *Mus subtilis* Pallas, 1773.

Sicista (Шарлемань, 1920, 1927; Мигулін, 1928; Мигулін, 1929, 1938; Підоплічка, 1937; Корнеєв, 1952, 1965; Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, Покин'єчерета, 1997а; Загороднюк, 1998в, 1999, 2004, 2006а; Дулицький, 2001; Царик та ін., 2003; Делеган та ін., 2005; Булахів, Пахомов, 2006).

[мишівка] (Шарлемань, 1920, 1927; Підоплічка, 1937; Загороднюк, Покин'єчерета, 1997а; Загороднюк, 1999, 2004, 2006а; Дулицький, 2001; Царик та ін., 2003; Делеган та ін., 2005; Булахів, Пахомов, 2006), мишівка (Маркевич, Татарко, 1983), мишівки (Мигулін, 1938; Корнеєв, 1952, 1965), мишівка, смужка (Загороднюк, 2002а).

У складі роду 13 видів (Wilson, Reeder, 2005), в Україні 4 види (всі аборигенні) з групи «смугастих» мишівоків («смужок»), відмінних від інших (кавказьких і азійських) видів цього роду за смугою темної шерсті уздовж хребта. Довгий час групу вважали представленою в Україні лише одним видом, і принаймні до праці Б. Попова (1936) всіх їх називали «мишівка (*S. nordmanni*)» (напр., Підоплічка, 1937)*. Визнання двох видів — мишівоків «лісової» і «степової» — тривало близько 40–50 років, і вже у 1982–1989 рр. кожний з них розділили на два види на підставі цитогенетичних ознак (для огляду див. Загороднюк, 2005). Наразі ця група (в мірілі європейської фауни) може бути представлена складеною з двох підгруп — довгохвостих мишівоків (*betulina* + *strandii*) і короткохвостих мишівоків (*loriger* + *severtzovi*). Називати їх «лісовими» і «степовими» (тим паче «північними» і «південними») мало підстав, оскільки обидва нові види характерні для чагарникового степу і байрачних лісів сходу України (Загороднюк, 2007).

* Описаних з Київщини ще 1915 р. «*Sicista subtilis*» (Шарлемань, 1915) згодом на основі цих самих описів перевизначено Б. Поповим (1936) та О. Мигуліним (1938: с. 231) як інший вид, *S. betulina*, проте загальне визнання наявності двох видів фактично почалося після виходу монографії О. Мигуліна.

***Sicista betulina* (Pallas, 1779) — мишівка лісова**

Описано як *Mus betulinus* Pallas, 1779.

Mus betulinus (Кесслер, 1851), *Sicista montana* Mehely, 1913 (Шарлемань, 1927; Попов, 1936; Емельянов, Загороднюк, 1993), *Sicista betulina* (Мигулін, 1938; Татаринів, 1956; Корнєєв, 1952, 1965; Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, Покинйчереда, 1997а; Загороднюк, 1998в, 1999, 2002а, 2004, 2006а; Царик та ін., 2003; Делеган та ін., 2005; Булахов, Пахомов, 2006).

мишівка гірська (Шарлемань, 1927), мишівка лісова (Попов, 1936; Мигулін, 1938; Корнєєв, 1952, 1965; Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, Покинйчереда, 1997а; Загороднюк, 1999, 2002а, 2004, 2006а; Царик та ін., 2003; Делеган та ін., 2005; Булахов, Пахомов, 2006), мишівка північна (мишівка лісова) (Татаринів, 1956).

Політипний вид. Після вказівки для «Київського учбового округу»* К. Кесслером (1851) цей вид залишався забутим. Відомий з 1936 р. як «*Sicista montana*» (Попов, 1936) і включений в огляди фауни 1938 р. під назвою «*S. betulina*» (Мигулін, 1938). В Україні поширена 32-хромосомна форма цього виду — *S. b. montana* (Загороднюк, Кондратенко, 2000), яку інколи розглядають як самостійний від *S. betulina* вид — *S. montana* (Емельянов, Загороднюк, 1993). Зі складу цього виду 1982 р. виокремлено *S. strandi* (наступний вид).

***Sicista strandi* (Formosov, 1931) — мишівка донська**

Описано як *Sicista montana strandi* Formosov, 1931.

Sicista betulina (Модін, 1951), *Sicista strandi* (Загороднюк, 1998в, 1999, 2002а, 2004, 2006а).

мишівка Штранда (Загороднюк, 1999), мишівка донська (Загороднюк, 2002а, 2004, 2006а).

В Україні вперше описаний 1951 р. як степова популяція іншого довгохвостого виду — мишівки лісової, *Sicista betulina* (Модін, 1951). Видову самостійність *Sicista strandi* з'ясовано лише 1982 р. (Соколов та ін., 1982). Його наявність в Україні припущено лише у 1998–2000 рр. (Загороднюк, 1998в, 1999; Загороднюк, Кондратенко, 2000), але обґрунтовано з використанням цитогенетичних ознак лише 2007 р. (Загороднюк, 2007).

***Sicista loriger* (Nathusius, 1840) — мишівка південна**

Описано як *Sminthus loriger* Nathusius in Nordmann, 1840.

Sicista nordmanni Keys. et Blas., 1840 (Шарлемань, 1927; Мигулін, 1928; Мигулін, 1929; Підоплічко, 1937), *Sicista subtilis* (Pallas, 1773) (Шарлемань, 1927; Мигулін, 1938; Корнєєв, 1952, 1965; Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, 1998в, 1999, 2002а, 2004, 2006а; Дулицкий, 2001; Царик та ін., 2003; Делеган та ін., 2005; Булахов, Пахомов, 2006).

мишівка нордманова (pro *nordmanni*) (Шарлемань, 1927), мишівка звичайна (pro *subtilis*) (Шарлемань, 1927), мишівка (Підоплічко, 1937), мишівка південна (Мигулін, 1938), мишівка степова (Корнєєв, 1952, 1965; Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, 1999, 2002а, 2004, 2006а; Дулицкий, 2001; Царик та ін., 2003; Делеган та ін., 2005; Булахов, Пахомов, 2006).

В Україні поширені мишівки, яких часто позначають як «*Sicista subtilis nordmanni*» (Мигулін, 1938; Дулицкий, 2001), Вони належать до 26-хромосомної раси надвиду *S. subtilis* (Sokolov et al., 1987; Загороднюк, Кондратенко, 2000), і пріоритетною назвою для цієї форми, очевидно, є «*Sminthus loriger* Nathusius», а не «*Sminthus*

* Пов'язувати цю знахідку з Київщиною, що часто роблять при згадках огляду К. Кесслера, немає підстав. Як показав Б. Попов (1939), інформація про лісову мишівку у праці К. Кесслера (1851) базувалася на матеріалах із сучасної території Орловщини (кол. «Стародубський повіт Чернігівської губернії»). Частина знахідок цього виду на Київщині і Житомирщині фігурує в літературі як «*Sicista nordmanni*» (напр., Мигулін, 1928), тобто має бути віднесена до *Sicista loriger*.

nordmanni Keys. & Blas.» (Miller, 1912; Загороднюк, 1996; Загороднюк, Кондратенко, 2000). У зведенні М. Шарлеманя (1927) *Sicista nordmanni* (= *loriger*, тип з Одеси) і власне *S. subtilis* (тип з Притоболля, Сибір) наведено як різні види, що підтверджують і сучасні дані (Загороднюк, 2005), і популяції степових мишівок з України очевидно, відносяться до окремого від *S. subtilis* (s. str.) виду. Не включає наступний вид (*S. severtzovi*).

***Sicista severtzovi* Ognev, 1935 — мишівка темна**

Описано як *Sicista subtilis severtzovi* Ognev, 1935.

Sicista subtilis severtzovi (Мигулін, 1938; Булахов, Пахомов, 2006), *Sicista subtilis* (s. l.) (Корнєєв, 1965), *Sicista severtzovi* (Загороднюк, 1998в, 1999, 2002а, 2004), *Sicista severtzovi* (Загороднюк, 2006а).

мишівка степова (Мигулін, 1938; Корнєєв, 1965; Булахов, Пахомов, 2006), мишівка темна (Загороднюк, 1999, 2002а, 2004, 2006а).

Видова самостійність з'ясована лише 1986 р. (Соколов та ін., 1986). Вид вперше припущений для України 1998 р. (Загороднюк, 1998б–в) і достовірно виявлений тут лише 2000 р. (Загороднюк, Кондратенко, 2000), хоча очевидно, що його ареал є ширшим і охоплює, щонайменше, всю розташовану на північ від Сіверського Дінця частину «колишнього» ареалу *Sicista subtilis* (Загороднюк, Коробченко, 2008). Віднесення до *severtzovi* мишівок Придніпров'я і зниження рангу цієї форми до підвиду *Sicista subtilis* (Булахов, Пахомов, 2006) не обґрунтоване.

Родина Allactagidae Vinogradov, 1925 — тушканові

Типовий рід: *Allactaga* Cuvier, 1837 (тушкан).

Jaculidae Brandt (Шарлемань, 1920, 1927; Мигулін, 1928; Мигулін, 1938), Dipodidae (part.) (Корнєєв, 1965; Загороднюк, 2004), Dipodidae (= Jaculidae) (Маркевич, Татарко, 1983), Allactaginae (у складі Jaculidae) (Корнєєв, 1952), Allactaginae (у складі Dipodidae) (Загороднюк, 2004; Делеган та ін., 2005), Allactagidae (Загороднюк, 1998а, 1999, 2006а).

стрибакуваті (Шарлемань, 1920, 1927), земляні зайці (тушканчики) (Мигулін, 1938), земляні зайці (як підродина «тушканчикових») (Корнєєв, 1952; Делеган та ін., 2005), тушканчики (part.) (Корнєєв, 1965), тушканчикові (Маркевич, Татарко, 1983), [тушканові] (Загороднюк, 1999, 2004), тушканові (Загороднюк, 2006а).

Родину нерідко розглядають у складі Dipodidae s. l. (Мигулін, 1938; Загороднюк, 2002а), проте за усією сумою ознак група добре відокремлена від них (Jansa, Weksler, 2004), а за морфологією навіть дещо ближча до родини мишівкових (Павлинов, Россолимо, 1987). У родині три роди, у фауні України — два роди: *Allactaga* та *Puggeretmus* (в Україні вимер наприкінці XIX ст.).

Рід *Allactaga* Cuvier, 1837 — тушкан

Типовий вид: *Mus jaculus* Pallas, 1779 (як *Dipus jaculus*).

Dipus (Кесслер, 1851), *Allactaga* (Шарлемань, 1920, 1927; Мигулін, 1929, 1938; Корнєєв, 1952, 1965; Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, 1998в, 1999, 2002а, 2004, 2006а; Дулицький, 2001; Делеган та ін., 2005; Булахов, Пахомов, 2006), *Alactaga* (Мигулін, 1928).

[земляний заєць] (Шарлемань, 1920), земляний заєць, стрибак (Шарлемань, 1927), скакунці, земляні зайці (Жарський, 1938), земляні зайці великі (Мигулін, 1938), земляні зайці (Корнєєв, 1952, 1965), земляний заєць, тушканчик (Маркевич, Татарко, 1983), [тушкан] (Загороднюк, 1999, 2004, 2006а; Дулицький, 2001), тушкан (Загороднюк, 2002а), земляний заєць (Делеган та ін., 2005), [тушкан (тушканчик), земляний заєць] (Булахов, Пахомов, 2006).

У роді 10 видів, у фауні України — один аборигенний вид. У палеоліті в Україні був поширений також *A. elater* (тушкан малий), відомий, зокрема, з палеоліту Криму (Дулицький, 2001). Назви «стрибак» і «земляний заєць» (Шарлемань, 1927; Мигулін, 1938) є дуже характеристичними, проте в сучасній науковій літературі і у місцевого населення закріпилася назва «тушкан», що прийнято і тут, позаяк назву «стрибак» тут переадресовано до роду *Dipus* (родина Dipodidae).

***Allactaga major* (Kerr, 1792) — тушкан великий**

Описано як *Dipus sibiricus major* Kerr, 1792.

Dipus jaculus Pall. (Кесслер, 1851), *Allactaga saliens* (Шарлемань, 1920, 1927), *Allactaga jaculus* (Мигулін, 1928), *Allactaga jaculus* (Мигулін, 1929, 1938; Корнеєв, 1952, 1965), *Allactaga major* (Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, 1998в, 1999, 2002а, 2004, 2006а; Дулицький, 2001; Делеган та ін., 2005), *Allactaga jakulus* (*Allactaga major*) (Булахов, Пахомов, 2006).

земляний заєць великий (Шарлемань, 1920; Жарський, 1938; Мигулін, 1938; Корнеєв, 1952, 1965; Маркевич, Татарко, 1983), земляний заєць великий, стрибак великий (Шарлемань, 1927), тушкан великий (Загороднюк, 1999, 2002а, 2004, 2006а; Дулицький, 2001), тушкан (тушканчик) великий, заєць земляний (Делеган та ін., 2005), тушкан (тушканчик) великий, земляний заєць великий (Булахов, Пахомов, 2006).

Упродовж багатьох десятиліть був відомий як «*Allactaga jaculus*», проте ця назва є непридатною (Павлинов, Россолімо, 1987). Згадувана назва *Allactaga saliens* (Шарлемань, 1927) наразі розглядається в синонімії іншого виду, *Allactaga sibirica* (Павлинов, Россолімо, 1987). В Україні вид має охоронний статус з часів першого видання Червоної книги України (1980, 1994). Більшість варіантів застосування назви «земляний заєць» відноситься саме до цього виду Dipodoidea (у той же час біномінізація видової назви у формі «заєць земляний» (Делеган та ін., 2005) є неприпустимою, оскільки породжує штучну омонімію з іншим родом надряду гризунів — *Lepus*)*.

Рід *Pygeretmus* Gloger, 1841 — тушканчик

Типовий вид: *Dipus platyurus* Lichtenstein, 1823.

Alactagulus (Мигулін, 1928), *Allactagulus* Cuvier, 1836 (Громов, 1961; Маркевич, Татарко, 1983; Дулицький, 2001).

тарбаганчик (Маркевич, Татарко, 1983), [тарбаганчик, земляний зайчик] (Дулицький, 2001).

У роді 3 види. В Україні рід (як «*Alactagulus*») відомий у викопному стані з плейстоцену (Топачевський, Скорик, 1977; Рековец, 1994) і на підставі згадок дослідників із середини і кінця XIX ст. для Криму і Слобожанщини (Дулицький, 2001).

***Pygeretmus pumilio* Kerr, 1792 — тушканчик малий**

Описано як *Dipus sibiricus pumilio* Kerr, 1792.

Alactagulus acotion Pall. (Шарлемань, 1920, 1927), *Alactagulus acotion* (Мигулін, 1938), *Alactagulus pygmaeus* Pall. (Громов, 1961; Маркевич, Татарко, 1983; Дулицький, 2001).

* Як підкреслено в іншій праці (Загороднюк, 2001), такі варіанти застосування асоціативних назв породжують низку непорозумінь, і зокрема, морська свинка (*Cavia*) не є молодією морською свинею (*Phocoena*), навіть якщо у плавання беруть поросля свійської свині (*Sus*), яка, своєю чергою, менш свійська, ніж морська свинка (*Cavia*). Збігів чи подібності номенів можна уникнути через застосування власних назв: кавія (або мурчак) для *Cavia*, фоцена (або пихтун) для *Phocoena*, свиня (або кабан) для *Sus*. Врешті, непослідовним і тому небажаним є використання рядів назв на кшталт «свиня свійська» виду «кабан дикий» родини «свині дикі» (див. Корнеєв, 1965: с. 212). Про «білокрилих свиней» та інші багатослівні асоціативні назви див. також у І. Підоплічка (1967б).

земляний заєць малий (Шарлемань, 1927), тарбаганчик пустельний (Маркевич, Татарко, 1983), тарбаганчик, земляний зайчик (Дулицкий, 2001).

Для Криму вид наводять (як «*Alactagulus pygmaeus*») з посиланням на описи О. Нордмана (Громов, 1961; Дулицкий, 2001), на основі чого припускають, що вид траплявся тут до середини ХІХ ст. (Дулицкий, 2001). Звідси ж він відомий за вичокпними матеріалами (Громов, 1961). Вказівки для Харківщини і Полтавщини (як «*Alactagulus acotion*») у М. Шарлеманя (1920) поставлені під сумнів ним самим. Помилковість сучасних вказівок на знахідки цього виду (як «*Alactagulus acotion*») відмічав ще О. Мигулін (1938). Сучасний ареал простягається на схід від Дону (Гептнер та ін., 1950).

Родина *Dipodidae* Fischer, 1817 — стрибакові

Типовий рід: *Dipus* Zimmermann, 1780 (стрибак).

Jaculidae Brandt (Шарлемань, 1920, 1927; Мигулін, 1928; Мигулін, 1938), Allactaginae (у складі Jaculidae) (Корнеєв, 1952), *Dipodidae* (Корнеєв, 1965; Загороднюк, 1998а, 1999, 2002а, 2004; Делеган та ін., 2005), *Dipodidae* (= *Jaculidae*) (Маркевич, Татарко, 1983).

стрибакуваті (Шарлемань, 1920, 1927), земляні зайці (тушканчики) (Мигулін, 1938), земляні зайці (Жарський, 1938), земляні зайці (як підродина «тушканчикових») (Корнеєв, 1952), тушканчики (Корнеєв, 1965), тушканчикові (Маркевич, Татарко, 1983; Делеган та ін., 2005), [тушканові] (Загороднюк, 1999, 2004), тушканові (Загороднюк, 2002а).

Нерідко родину *Dipodidae* розглядають у широкому обсязі, разом з *Allactagidae* (напр., Мигулін, 1938; Корнеєв, 1965, Загороднюк, 2002а). У прийнятому тут обсязі (без *Allactagidae*) родина включає в себе 7 родів. Поширені назви «земляні зайці» та «тушканчики» є спільними назвами для обох згаданих родин (тобто *Dipodidae* s. l.), і тут поняття «тушкан» обмежено попередньої родинною, а для *Dipodidae* використано назву, запропоновану М. Шарлеманем (1927). В Україні — один аборигенний вид, що має статус «рідкісного» за категоріями Червоної книги України (1994).

Рід *Stylodipus* Allen, 1925 — кандибка

Типовий вид: *Dipus halticus* Illiger sensu Brandt.

Scirtopoda Brandt (Шарлемань, 1920, 1927; Мигулін, 1928; Мигулін, 1929, 1938; Корнеєв, 1952, 1965), *Stylodipus* (Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, 1998в, 1999, 2002а, 2004; Дулицкий, 2001), *Stylodipus* (syn. *Scirtopoda*) (Делеган та ін., 2005).

стрибак (Шарлемань, 1920, 1927), земляні зайці трипалі (Мигулін, 1938), трипалі земляні зайці (Корнеєв, 1952, 1965), ємуранчик (Маркевич, Татарко, 1983), [тушкан, кандибка] (Загороднюк, 1999; Дулицкий, 2001), кандибка (Загороднюк, 2002а), [кандибка] (Загороднюк, 2004), трипалій земляний заєць (Делеган та ін., 2005).

У роді три близьких (вікарних) види, в Україні — один вид. Родова назва «земляні зайці» незручна загалом (біномінальна і асоціативна) і для цього роду недоречна, оскільки вуха у кандибок не по-заячому короткі — 10–18 мм проти 55–80 у *Allactaga major* (виміри за: Мигулін, 1938).

Stylodipus telum (Lichtenstein, 1823) — кандибка пустельний

Описано як *Dipus telum* Lichtenstein, 1823.

Scirtopoda telum (Шарлемань, 1920; Мигулін, 1928; Мигулін, 1929, 1938; Корнеєв, 1952, 1965), *Scirtopoda tellum* (Шарлемань, 1927), *Stylodipus telum* (Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, 1998в, 1999, 2002а, 2004; Дулицкий, 2001; Делеган та ін., 2005).

стрибак трипалій (Шарлемань, 1920, 1927), тушкан трипалій (Жарський, 1938), трипалій земляний заєць (кандибка) (Мигулін, 1938), земляний заєць трипалій (Корнєєв, 1952, 1965), ємуранчик трипалій, кандибка (Маркевич, Татарко, 1983), тушкан трипалій, кандибка (Загороднюк, 1999; Дулицкий, 2001), кандибка звичайний (Загороднюк, 2002а, 2004), тушкан трипалій (кандибка), заєць земляний трипалій (Делеган та ін., 2005).

В Україні поширений підвид, відомий як дрібна нижньодніпровська форма *S. t. falzfeini* Brauner, 1913. В Україні вид має охоронний статус з часів першого видання Червоної книги України (1980, 1994). Видова назва «трипалій» (напр. Шарлемань, 1927) є невдалою, оскільки стосується цього роду загалом і ще кількох суміжних родів стрибакових. Назва виду «звичайний» є невдалою з трьох причин: в Україні поширений незвичайний малорозмірний підвид, наразі визнають три види кандибок, вид є доволі рідкісним, а не звичайним в сенсі чисельності.

Родина *Myocastoridae* Ameghino, 1904 — нутрієві

Типовий рід: *Myocastor* Kerr, 1792 (нутрія).

Sargomyidae (Корнєєв, 1952; Татаринів, 1956), *Myocastoridae* (Корнєєв, 1965; Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, 1998а, 1999, 2004, 2006а; Делеган та ін., 2005).

нутрійові (Корнєєв, 1952), нутрієві (Татаринів, 1956; Корнєєв, 1965; Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, 1999, 2004, 2006а; Делеган та ін., 2005).

Сестринська група до *Caviidae*, з якою формує надродину *Caviioidea*, що представляє інфраряд *Huystriognathi* підряду *Huystriomorpha* (= *Caviomorpha*) (Wilson, Reeder, 2005). Монотипова в межах світової фауни родина, природний ареал якої обмежений Південною Америкою. У фауні України представлена одним адвентивним видом.

Рід *Myocastor* Kerr, 1792 — нутрія

Типовий вид: *Mus coypus* Molina, 1782.

Myopotamus Commerson (Корнєєв, 1952; Татаринів, 1956), *Myocastor* (Корнєєв, 1965; Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, 1998в, 2004, 2006а–б; Дулицкий, 2001; Делеган та ін., 2005).

болотяні бобри (Корнєєв, 1952, 1965), [нутрія] (Татаринів, 1956; Загороднюк, 1999; Делеган та ін., 2005), нутрія (Маркевич, Татарко, 1983; Дулицкий, 2001; Загороднюк, 2004, 2006а–б).

У роді один вид, успішно акліматизований в Україні 1949 р. (Татаринів, 1956). Назва «болотяні бобри» не є власною (асоціативна і біномінальна), і вже тому невдала; означення «болотяний» перенесено у видовий біномен (Загороднюк, 2001).

Myocastor coypus (Molina, 1782) — нутрія болотяна

Описано як *Mus coypus* Molina, 1782.

Myopotamus coypus (Корнєєв, 1952; Татаринів, 1956), *Myocastor coypus* (Корнєєв, 1965; Маркевич, Татарко, 1983; Загороднюк, 1998в, 1999, 2004, 2006а–б; Дулицкий, 2001; Делеган та ін., 2005).

нутрія (Корнєєв, 1952, 1965; Татаринів, 1956; Дулицкий, 2001), нутрія напівводяна (Маркевич, Татарко, 1983), нутрія (нутрія болотяна) (Загороднюк, 1999, 2004; Делеган та ін., 2005), нутрія болотяна (Загороднюк, 2006а–б).

Вид акліматизований у багатьох країнах Європи (інтродуковано форму *M. c. bonaricus* Geoffroy, 1805). В Україні нутрій як цінних хутрових звірів і на м'ясо утримують у напіввільних умовах з другої половини ХХ ст. (Корнєєв, 1952; Татаринів, 1956, Сокур, 1961; Делеган та ін., 2005). Є факти формування місцевої популяції на території Сивашів (Дулицкий, 2001).

Родина Caviidae Waterhouse, 1839 — кавієві

Типовий рід: *Cavia* Pallas, 1766 (кавія).

Caviidae (Шарлемань, 1927; Маркевич, Татарко, 1983; Делеган та ін., 2005).

мурчакуваті (Шарлемань, 1927), кавієві, морські (заморські) свинки (Маркевич, Татарко, 1983), морські свинки (Делеган та ін., 2005).

У родині 5 родів, в межах фауни України — один адвентивний вид. У фауністичних зведеннях згадується рідко, і в природних умовах в Україні майже не відомий (Делеган та ін., 2005; Загороднюк, 2006б). Сестринська група до *Muocastoridae* (див. вище). До кавієвих близька родина шиншилових (*Chinchillidae* Bennett, 1833), відома в Україні за одним видом, якого утримують у зоопарках і домашніх умовах, — шиншилою малою (*Chinchilla lanigera* Molina, 1782).

Рід *Cavia* Pallas, 1766 — кавія

Типовий вид: *Mus porcellus* Linnaeus, 1758.

Cavia (Шарлемань, 1927; Маркевич, Татарко, 1983; Дулицкий, 2001; Делеган та ін., 2005; Загороднюк, 2006б).

[морська свинка, мурчак] (Шарлемань, 1927), кавія, морська (заморська) свинка (Маркевич, Татарко, 1983), [свинка] (Дулицкий, 2001; Загороднюк, 2006б), морські свинки (Делеган та ін., 2005).

У роді три види, в Україні — один вид (Загороднюк, 2006б). За українську використано кальку з англійської назви роду, запропоновану О. Маркевичем і К. Татарком (1983). Можна припустити, що назва «кавія» є місцевою, оскільки П. Паллас (автор назви *Cavia*) працював в Україні, а в деяких районах старі люди дотепер кажуть, що свині «кавікають», або «кувікають»*.

Cavia porcellus (Linnaeus, 1758) — кавія звичайна

Описано як *Mus porcellus* Linnaeus, 1758.

Cavia porcellus (Шарлемань, 1927; Маркевич, Татарко, 1983; Дулицкий, 2001; Делеган та ін., 2005; Загороднюк, 2006б).

морська свинка, мурчак (Шарлемань, 1927), кавія звичайна (Маркевич, Татарко, 1983), свинка заморська (Дулицкий, 2001; Загороднюк, 2006б), морська свинка (Делеган та ін., 2005).

Широко відома домашня тварина. У зведеннях щодо фауни України згадується рідко (напр., Делеган та ін., 2005; Загороднюк, 2006б), природних популяцій в Україні не формує, і знахідки в природі обмежені однією давньою реєстрацією у пелетках сов.

Обговорення

Зміни таксономії і «еволюція» назв. Одним з найхарактерніших наслідків розвитку таксономії тварин є еволюція назв. Якщо формування та зміна латинських назв таксонів відбувається одночасно або з невеликим запізненням відносно часу встановлення нових таксонів то національні назви, окрім історично усталених, формуються з помітним (іноді на півстоліття) запізненням. Пов'язано це з багатьма факторами, у тому числі і нерідко — із незнанням або неприйняттям нових

* Нагадаю, що дослідники нерідко склали наукові назви на основі місцевих назв тварин: напр., *Vormela peregusna* (Güldenstaedt, 1770) для перегузні, *Marmota bobak* (Müller, 1776) для бабака, *Spalax zemni* (Erxleben, 1777) для сліпака, *Spermophilus suslicus* (Güldenstaedt, 1770) для ховраха тощо.

таксономічних рішень, які викладені у спеціальній малодоступній загальові літературі, а також браком фахівців. Окрім того, формування українських назв не може бути самоціллю і почасти не цікавить вузьких фахівців, які задовольняються, як правило, латиною і доволі часто уникають публікацій українською мовою. Затримка розвитку номенклатури відносно таксономічних рішень пов'язана також з добором валідних (в латині, відповідно до Міжнародного кодексу зоологічної номенклатури) та зручних і «готових» стати загальноприйнятими назв (у національній мові).

Проілюструвати це можна двома прикладами з таксономії розглянутих у цьому огляді систематичних груп: ховрахів (рід *Spermophilus*) і мишівок (рід *Sicista*). В обох групах йшла поступова зміна поглядів на видовий склад і виникла потреба у формуванні відповідних назв для «нових» видів і видових груп. Основні етапи такої історії (спрощено) можна представити у вигляді схеми (табл. 2).

Стабільні та нестабільні назви

Для аналізу використано наведені вище переліки синонімів, без урахування праць XIX ст., зокрема праці К. Кесслера (1851). Мова йде лише про «активні» синоніми, тобто назви, які використовують у поточній літературі для позначення основних таксонів (родин, родів та видів), а не присутні в повних каталогах назв, які є значно ширшими. Під синонімами (і їхньою кількістю) тут розуміли всі «активні» назви, не враховуючи основну назву, наведену в таблицях 3, 4.

Наукові (латинські) назви. Для аналізу стабільності номенклатури всі дані (див. текст вище) розділено на три групи, відповідно до кількості «активних» синонімів (табл. 3). Має місце виразна асиметрія розподілу таксонів за кількістю синонімів: 25 — без «активних» синонімів, 14 — з одним синонімом, 6 — з двома, 1 — з трьома синонімами. Відповідно, більшість назв (54%) є стабільними. Особливо виразна стабільність родових (60%) і частини видових назв (48%). Найменшою є стабільність у назвах родин (в середньому 1,89 синонімів на родину).

Таблиця 2. Трансформація назв родів і видів упродовж історії їх вивчення на прикладі ховрахів і мишівок*

Table 2. Transformation of the generic and specific names during history of study exemplified on ground squirrels and birch mice

Наукові назви родів і видів	Українські назви родів і видів
<i>Citellus</i> → <i>Spermophilus</i> :	ховрах:
<i>citellus</i> → <i>xanthoprymnus</i> + <i>citellus</i>	західноєвропейський → малоазійський + європейський
<i>gutattus</i> → <i>suslicus</i> → <i>suslicus</i> + <i>podolicus</i>	краплистий → рябий → крапчастий + подільський
<i>musicus</i> → <i>pygmaeus</i>	малий → сірий
<i>Mus</i> → <i>Sminthus</i> → <i>Sicista</i> :	мишівка:
<i>montana</i> → <i>betulina</i> → <i>betulina</i> + <i>strandii</i>	гірська → північна → лісова → лісова + донська
<i>nordmanni</i> → <i>subtilis</i> → <i>loriger</i> + <i>severtzovi</i>	нордманова → степова → південна + темна

* Актуальні латинські та українські назви наразі визнаних в Україні родів і видів виділено жирним.

Таблиця 3. Розподіл назв таксонів (латина) non-Muroidea фауни України за кількістю синонімів, під якими їх згадують у базових зведеннях (таксони наведено за абеткою)*

Table 3. Distribution of the taxa names (Latin) of the Ukrainian non-Muroidea based on synonyms number as they are mentioned in the basic manuals (the taxa are given in alphabetical order)

Ранг	Стабільні назви	Нестабільні назви (1 син.)	Нестабільні назви (2–3 син.)
родина (n = 9)	Castoridae, Caviidae, Myocastoridae, Sciuridae	Dipodidae (1)	Allactagidae (2), Gliridae (2), Sminthidae (3)
рід (n = 15)	<i>Allactaga</i> , <i>Castor</i> , <i>Cavia</i> , <i>Eliomys</i> , <i>Marmota</i> , <i>Muscardinus</i> , <i>Pteromys</i> , <i>Sciurus</i> , <i>Sicista</i>	<i>Dryomys</i> (1), <i>Glis</i> (1), <i>Myocastor</i> (1), <i>Pygeretmus</i> (1), <i>Spermophilus</i> (1), <i>Stylodipus</i> (1)	
вид (n = 23)	<i>Castor fiber</i> , <i>Cavia porcellus</i> , <i>Dryomys nitedula</i> , <i>Eliomys quercinus</i> , <i>Glis glis</i> , <i>Marmota marmota</i> , <i>Muscardinus avellanus</i> , <i>Myocastor coypus</i> , <i>Pteromys volans</i> , <i>Sciurus vulgaris</i> , <i>Stylodipus telum</i>	<i>Marmota bobak</i> (1), <i>Sicistatulina</i> (1), <i>Sicista strandi</i> (1), <i>Sicista severtzovi</i> (1), <i>Spermophilus citellus</i> (1), <i>Spermophilus major</i> (1), <i>Spermophilus gmaeus</i> (1)	<i>Allactaga major</i> (2), <i>Pygeretmus pumilio</i> (2), <i>Sicista loriger</i> (2), <i>Spermophilus odessanus</i> (2), <i>Spermophilus suslicus</i> (2)

* Кількість синонімів для видів оцінена без урахування варіантів біноменів.

Таблиця 4. Розподіл українських назв ссавців фауни України за рівнем їх стабільності (наведено прийняті у цьому огляді назви та кількість їх синонімів)*

Table 4. Distribution of the Ukrainian mammal names on the level of their stability (only the names accepted in this article are given along with number of their synonyms)

Ранг	Відносно стабільні (0–2 син.)	Нестабільні (3–4 син.)	Дуже нестабільні (5–9 син.)
родина n = 9	нутрієві (1), боброві (2)	кавієві (3), мишівкові (4), вивіркові (4)	вовчкові (5), тушканові (5), стрибакові (5)
рід n = 15	мишівка (1), бобер (1), нутрія (1), вивірка (2), летяга (2), тушканчик (2)	бабак (3), ховрах (3), соня (3)	вовчок (5), жолудниця (5), кавія (5), тушкан (6), кандибка (6), ліскулька (9)
вид n = 23	мишівка темна (1), мишівка донська (1), ховрах великий (1), мишівка лісова (2), ховрах сірий (2), нутрія болотяна (2)	кавія звичайна (3), летяга звичайна (3), соня лісова (3), бобер європейський (4), ховрах крапчастий (4), тушканчик малий (4), мишівка південна (4), ховрах подільський (4), тушкан великий (4), бабак гірський (4), бабак степовий (4)	ховрах європейський (5), вовчок сірий (5), жолудниця європейська (6), вивірка звичайна (6), кандибка пустельний (6), ліскулька руда (9)**

* Враховуючи варіанти подання однієї і тієї ж назви у множині та однині (для родин і родів), варіанти морфем (для родин) та комбінацій видових і родових назв (для видів). ** З урахуванням варіантів назв у «Словарі» Б. Грінченка у цього виду є 11 (!) назв.

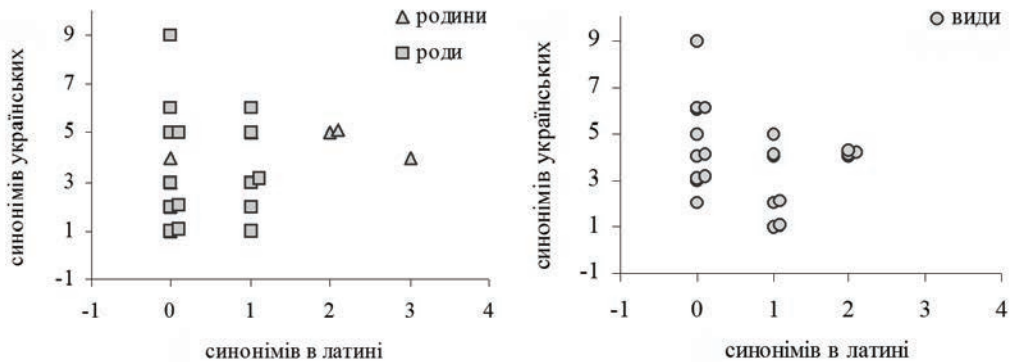

Рис. 3. Співвідношення між кількістю активних синонімів в латинських і українських назвах немишовидних гризунів фауни України за сумою всіх даних: ліворуч — для родин і родів, праворуч — для видів

Fig. 3. Relation between active synonym numbers in Latin and Ukrainian non-Muroid rodents of the Ukrainian fauna on the all data summarized: left for families and genera, right — for species

Українські назви. На відміну від латинських (наукових) назв, українські назви ссавців, вжиті у тих самих працях, що проаналізовані вище для добору синонімів, є значно менш стабільними (табл. 4). По суті, в цьому переліку незмінних назв немає (була родина летягових, тепер включена у склад вивіркових), і всі вони мають доволі значні синонімічні ряди. Для більшості назв існує близько 2–5 синонімів з піковим значенням «3» (таких 11 таксонів, у тому числі 1 родина, 3 роди і 7 видів). Якщо в латинських назвах максимум синонімів — 3 (родина *Sminthidae*), то в українських назвах більше двох синонімів мають 67% родин, 60% родів та 73% видів з максимумом (9) у роду і виду *Muscardinus avellanarius* (ліскулька руда).

Виявити будь-яку закономірність у розподілі назв за кількістю синонімів важко. Загалом можна сказати про те, що найменші синонімічні ряди мають маловідомі або давно відомі види і роди (напр., мишівки і бобри). Групу таксонів, яка має найбільші синонімічні ряди, можна відзначити як «пухнасту» і «рябу» або «строкату» (напр. кавії, вивірки, вовчки, тушкани). Понадто, всі вони є таксонами високого рівня відокремленості (часто в статусі «єдиний вид роду»). Тобто можна говорити про те, що формування великих синонімічних рядів відбувалося за рахунок нефахового (тобто неззоологічного, побутового) інтересу до груп. Можна також припустити, що саме ці групи були вигідним об'єктом для нав'язування нових назв, як «внутрішнього» (пошук відповідників в українській мові), так і «зовнішнього» походження, зокрема творення прямих відповідностей російським термінам.

Проте останнім часом спостерігається певна стабілізація назв. Наприклад, у 6 із 7 оглядів фауни останніх 10 років для роду *Sciurus* за основну назву вжито «вивірка», а для виду *Allactaga major* — в 7 із 7 оглядів — «тушкан великий» (див. синонімію). З назвою «ліскулька» (для *Muscardinus*) ситуація дещо гірша, і за 10 останніх років вид згадували під п'ятьма різними назвами, проте в чотирьох працях назва «ліскулька» фігурує якщо не як основна, то принаймні як прикладка («вовчок-ліскулька») або синонім («вовчок горішковий, ліскулька»).

Хоча однією із задач дослідників, що подають описи регіональних фаун (у т. ч. і фауни України), є встановлення певного рівня відповідності між латинськими і українськими назвами родин, родів і видів, явного зв'язку між стабільністю (чи нестабільністю) українських і латинських назв таксонів не виявлено (рис. 3). Як видно з наведених на рисунку даних, у таксонів з усталеними науковими назвами можуть бути як стабільні українські назви, так і великі синонімічні ряди. Тенденція до зростання синонімічних рядів у групах зі стабільною науковою номенклатурою існує на рівні видових назв, проте кореляція незначна: $r = -0,25$ (рис. 3, праворуч).

Штучні «еволюції» назв та їхні наслідки

«Можна було-б спокійно знести деяке збагачення укр. лексики „досягненнями“ російського мовотворчого процесу, замкнувши очі на нехтування закономірностями української етимології. Якби... Якби рідна мовна криниця не виказувала такого багатства, при якому всяке побутове запозичення є зайвим...»

(Мацюк, 2002: с. 57)

Розвиток таксономії вимагав і відповідного розвитку номенклатури. Проте упродовж довгого часу номенклатура не розвивалася, а трансформувалася відповідно до поточної мовної політики, і частина назв додалася штучно, при тому не в розвиток номенклатури, а задля заміщення не схожих на російські назв, частину з яких почали називати «місцевими» (Татаринів, 1956; Маркевич, Татарко, 1983). Розуміючи, що будь-яка назва формується спочатку як «місцева», кожний користувач «Зоологічного словника» О.П. Маркевича і К.І. Татарка (1983) має задуматися над тим, чому «українські» назви «волк» (саме так: «волк», а не українське «вовк»), «повчок» і «білка» наводяться авторами як загальноживані, а «вивірка», «ліскулька» і «сарна» — як «місцеві» назви або як другорядні синоніми? *

Дещо прояснюють проблему дві статті І. Підоплічка (1967а–б), надруковані у перших числах заснованого 1967 р. журналу «Вестник зоологии», який швидко замінив собою обидва основні україномовні зоологічні видання — «Праці Інституту зоології» та «Збірник праць Зоологічного музею» (Загороднюк, Годлевська, 2008). Обидві ці статті не випадково присвячені зоологічній номенклатурі і обговоренню виключно російських назв тварин, при тому таких, що мають власні українські назви («белка», «сурок», а також «хорошее отечественное название *лахтак*»), і містять чимало критики використання українських назв, у тому числі «перегузні», «кажана» та ін., які названо побутовими і «не вполне литературными» **.

Насправді, процес цей почався значно раніше і, на жаль, триває дотепер (Мацюк, 2002; Некрутенко, 2003). Важко збагнути або хоча б припустити мовознавчі мотиви і мовотворчу доцільність створених у період 1930–1980 рр. зоологічних неологізмів, які жодним чином не відповідали поточним таксономічним ревізіям і торкалися доб-

* Врешті, у «Словнику» чомусь не названо «місцевими» інші численні назви тварин, які не тільки важкі для вимови і мало схожі на українські, але й були відомі лише кільком наразі покійним фахівцям і є ще більш «місцевими», з колишнім ареалом в одну кімнату Зоологічного музею АН.

** Важко повірити у те, що ідея цих двох статей була авторською, оскільки обидві статті були явною ознакою започаткування нового російськомовного видання і оскільки на тому процесі дискутування, до чого закликав автор статті, не отримав продовження (того ж 1967 р. професора обрали академіком АН УРСР).

ре відомих науковцям видів, а тим паче родів і родин. За оглядом стану цієї проблематики, поданим Ю. Некрутенком (2003) у передмові до українського видання «Міжнародного кодексу зоологічної номенклатури», процес зросійщення наукової мови влучно названо творенням «термінологічного суржика», а вилучені питомо українські назви — «репресованими термінами» *. Процес цей був довготривалим і розвивався з винятковою послідовністю.

Якщо у монографії О. Мигуліна (1938) знаходимо лише перші прямі викривлення українських морфем (напр. «польовка» **) і часткові підміни назв (напр. «земляні зайці (тушканчики)» на «тушканчики»), то надалі процес викоринення українських назв став потужнішим. Наприклад, у повоєнних працях з'явилася нова назва ліскульки — «вовчок горішниковий» (Корнеєв, 1952, 1965), надалі відкоригована у «ліщинову соню», ще й родичку «повчка» (від рос. «полчок»?), у якого перейменували вовчка (див. Маркевич, Татарко, 1983). Так само з'явилася нова назва ховраха сірого — «ховрах малий» (Корнеєв, 1965), яка, як зазначено вище, є прямим калькуванням з російської «малый», при тому невдалим, оскільки стосовно інших наявних у фауні України видів цей ховрах зовсім не «малий», хоча латина «*rugtaeus*» до цього й зобов'язує.

Починаючи з праці К. Татарінова (1956), слово «вивірка» перебралося на друге місце після «білка» (так само у Маркевича і Татарка, 1983), а у О. Корнеєва (1952) навіть утворилася назва «біличі» (від рос. «беличи»), і слово «вивірка» зрештою вилучили з обігу. З 1956 р. для вовчків з'явилися безальтернативні (без «вовчок» і «ліскулька» навіть у синонімії) назви «соневі» і «соня» (Татарінов, 1956; Маркевич, Татарко, 1983), які до того не були задіяні навіть у О. Корнеєва (1952, 1965), хоча перед тим вже згадувалися в одній із праць І. Підоплічка (1937). Термін «соня» врешті настільки щільно увійшов у наукову літературу, що його стало можливим використати не для заміщення назви «вовчок», як це задумано режисерами нашої історії, а для фіксації як назви одного з родів Gliridae — *Dryomys*, що й зроблено у цій праці.

На ті самі роки (1950–1970) припадає зникнення з наукової літератури назв «стрибаки» і «земляні зайці» і повне їх заміщення новим для нашої мови поняттям «тушканчики», вперше вжитим у формі синоніма О. Мигуліним (1938), і повністю освоєним у формі єдино вірного у книжках О. Корнеєва (1952, 1965) і подальших зоологічних оглядах (напр., Маркевич, Татарко, 1983). Автором запропоновано зафіксувати термін «тушкан» за родом *Allactaga*, а назву «стрибаки» повернути в обіг, закріпивши її за «справжніми» стрибаками (*Dipus* etc.). Інтродукція поняття «тушкан(чик)» в українську мову врешті стала корисною, як з огляду на потребу відходу від описових асоціативних назв з невідомим типовим родом, так і у зв'язку

* Зокрема, у цій неперевершеній за глибиною аналізу проблематики праці Ю. Некрутенка (2003) у частині, що торкається наслідків упорядкування «Російсько-українсько-латинського зоологічного словника» О. Маркевича і К. Татарка (1982), зазначено: «Замість наведення питомих українських ідіоматичних відповідників російським термінам (також ідіоматичним), російські терміни-ідіоми у цьому словнику здебільшого відтворюються їх українськими словниковими (слово в слово) еквівалентами. Тобто ідіома перекладається не ідіомою (її ж бо треба мати, або шукати, або робити), а семантично підходящими до слів ідіоми-джерела українськими словами. Наслідком є породження термінологічного суржика. Таким самим шляхом найменшого опору йшли й упорядники якдотепер найновшого «Російсько-українського словника наукової термінології» 1996 р.» (с. XIII).

** Після цього слово «полівка» сприймається не менш українським, ніж «нориця», що і закріпилося надалі.

із визнанням високого рівня відокремленості двох наявних в Україні груп «земляних зайців», за якими тепер можна закріпити власні назви — «стрибакові» для родини Allactagidae (назва від часів М. Шарлеманя) і «тушканові» — для Dipodidae («інвазійна» назва), що й зроблено тут.

Те саме стосується і назв суміжних до розглянутих тут груп. Зокрема, назви «нориця» (укр.) і «полівка» (у Мигуліна, 1938 навіть «польовка»!) залучено для позначення різних груп норицевих, і термін «полівка» вдало підійшов до роду *Microtus* (Загороднюк, 2002a), типовий вид якого пройшов складну таксономічну еволюцію від виду *Mus arvalis* («миша польова») до роду *Microtus* s. l. (8 видів у фауні України) (Загороднюк, 2001). Для «диких кіз» в Україні широко вживався термін «сарна»*, який у суміжній мові спочатку звучав як «козуля» (переклад латини), в останні десятиліття заміщений у російській і частково українській літературі на дивне «косуля» із сумнівною етимологією. Зауважу, що в українській мові «козуля» означає виключно «маленьку корову із загнутими назад рогами» (Грінченко, 1997: с. 266), а ніяк не «дику козу», проте протягом кількох десятиліть редактори «закозулили» всю зоологічну літературу, і тепер відновлення йде повільно, проте йде, і не лише у працях автора, але й у монографічних виданнях колег (Дулицкий, 2001; Делеган та ін., 2005; Булахов, Пахомов, 2006).

Те саме можна сказати про морфему «-уваті» для назв родин (напр., «стрибакувати»), яка «зникла» з літератури радянської доби доволі швидко, оскільки суперечила нормам російської мови, в якій вона означала не спорідненість чи подібність (напр., належність до родини з певним типовим родом), а лише варіант, відтінок певної ознаки. Проте в українській мові ця морфема є нормальною, і у Б. Грінченка (1997) знаходимо як приклад: «той віл був козлуватий (з коротким хвостом)» (с. 266). Так само мало вживаною стала морфема «-ачі» (напр., «мишачі»). Врешті нормою стало називання родин з використанням ідентичної російській морфемі «-ові» (напр., «боброві»), що не суперечило нормам української мови («родичі гарбузові») і задовольняло всіх. Тут, як зазначено вище, морфема «-уваті» відновлена, проте для надродин.

Як наслідок, усі ці процеси, попри задуми їхніх авторів, призвели не до зникнення, а до збагачення української наукової мови новими термінами, які виявилися корисними з огляду на збільшення кількості визнаних за цей самий час таксонів (видів, родів, родин)**.

Поняття «стрибаки» і «тушкани», «соні» і «вовчки», «вивіркові» і «вивіркуваті» можуть бути використанні (що і вже зроблено у цій праці) для позначення різних парспоріднених або підпорядкованих таксонів. Врешті варто нагадати одну з раніше викладених тез (Загороднюк, 2001) про те, що нові власні назви при певному рівні благозвучності асимілюються у мову простіше порівняно з неологізмами, створеними на основі наявних назв. Наприклад, назви «нутрія», «ондатра» і «енот» увійшли в мову простіше, ніж їхні «наукові» варіанти у формі асоціативних назв «болотяний бобер», «мускусний пацюк» і «енотовий собака». І, на жаль, значно швидше, ніж назви, запропоновані на основі «місцевих» назв, як, наприклад, «мишак» для роду лісових мишей (*Sylvaemus*).

* Приклади з різних джерел: «В бору плодилися кабани, ведмідь і сарна прудконога» (Я. Щоголів); «Незрячі прозрять, а кривії, мов сарна з гаю, помайнують» (Т. Шевченко); ця ж назва рекомендована Термінологічною колегією Українського наукового товариства (Шарлемань, 1920) та Інститутом української наукової мови (Шарлемань, 1927) і часто вживана тепер (Загороднюк, 1999, 2004; Делеган та ін., 2005; Булахов, Пахомов, 2006).

** Подібне зазначає Г. Фесенко (2007) при аналізі українських назв птахів.

Післямова

Кількість визнаних на певний час розвитку зоології таксонів постійно зростає, так само зростає з часом кількість назв тварин у побутовій мові. Якщо у часи Давньої Русі в руській мові (у літописних джерелах) існувало лише 9 назв ссавців (Шарлемань, 1997), то наразі обсяг «названої» теріофауни України складає майже 130 видів, і лише у цьому огляді тільки немишовидних гризунів розглянуто удвічі більше видів, ніж у переліку всіх «літописних» видів ссавців (разом маємо 23 види non-Muroidea, включаючи три вимерлі і два адвентивні). Якщо ж відштовхуватися від відомих «літописних» non-Muroidea (таких два: бобер і вивірка), то зростання кількості відомих таксонів і відповідних їм назв склало майже десять крат. Лише за останні два роки до переліку фауни додалося два види мишівки (*Sicista*) і один вид ховраха (*Spermophilus*) плюс 4 доповнення, які складають «забуті» у більшості зведень три зниклі за останні одне-два століття види (летяга звичайна, ховрах великий, тушканчик малий) і один адвентивний вид (кавія звичайна).

Тобто маємо поповнення реєстру фауни на 7 видів (майже третина повного переліку), що вимагає формування та/або стабілізації їхніх українських назв. Отже, процес визнання таксонів і формування їхніх українських назв триває, а часом навіть випереджає темпи визнання таксонів, оскільки кількість синонімів в українській мові часто-густо значно перевищує кількість уживаних назв на той самий період і в межах тих самих добірок літературних джерел.

Процеси виявлення нових видів у складі регіональної фауни і розширення меж використання вернакулярних назв тварин (довідники, колекції, каталоги, музеї, підручники тощо) тривають, і це вимагає подальшого розвитку наукової термінології і номенклатури, яка поступово стає частиною нашої мови. Ця праця є спробою впорядкувати погляди на таксономію та номенклатуру однієї з найрізноманітніших груп ссавців фауни України і привести українську наукову термінологію у цій царині до певного рівня стандартизації та відповідно до сучасного рівня знань про ранги та ієрархію систематичних груп ссавців. Сподіваюся, ця мета досягнута.

Щиро дякую усім колегам, які залучилися до обговорення окремих положень цього дослідження або теми загалом, у тому числі Г. Фесенку за активну співпрацю, І. Дзевєріну за постійну критику, а також А. Бокотею, І. Дикому, Ю. Зізда, М. Коробченко, В. Корнєєву за цінні коментарі щодо окремих положень, О. Годлевській та Н. Новиченко за допомогу у бібліографічному пошуку. Дякую проф. І. Ємельянову і проф. Є. Писанцю за підтримку роботи і зауваження щодо її змісту. Моя особлива подяка і пошана редактору видання Ю. Некрутенкові за докладний перегляд рукопису та виправлення помилок, і важливі зауваження щодо змісту тексту.

- Абеленцев В.І. Куницеви // Фауна України. — Київ: Наукова думка, 1968. — Т. 1, вип. 2. — 280 с.
 Абеленцев В.І., Підоплічко І.Г., Попов Б.М. Загальна характеристика ссавців. Комахоїдні, кажани. — Київ: Наукова думка, 1956. — 448 с. — (Фауна України. Т. 1, вип. 1).
 Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А. Энциклопедический словарь. — Изд-во «Русское слово», 1996. — (Електронне видання).
 Булахов В.Л., Пахомов О.Є. Біологічне різноманіття України. Дніпропетровська область. Ссавці (Mammalia). — Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2006. — 356 с.
 Владимиров В.И. Кременские леса // Заповедная природа Донбасса / Сост. А. З. Дидова. — 2-е изд., доп. — Донецк: Донбасс, 1987. — С. 139–147.

- Воронцов Н.Н. Низшие хомякообразные (Cricetidae) мировой фауны (Часть 1: Морфология и экология). — Л.: Наука, 1982. — 451 с. — (Фауна СССР. сер. нов., № 125. Млекопитающие. Т. 3, вып. 6).
- Гептнер В.Г. Морозова-Турова Л.Г., Цалкин В.И. Вредные и полезные звери районов полей защитных насаждений. — М.: Изд-во МГУ, 1950. — 452 с.
- Горбенко А.С. Некоторые особенности экологии сусликов *Citellus suslicus* Guld., *Citellus pygmaeus* Pall. (Rodentia) на стыке их ареалов в условиях Среднего Приднепровья // Первый Междунар. конгр. по млекопит. (Москва, 6–12 июня 1974 г.). — М.: ВИНТИ, 1974. — Т. 1. — С. 156.
- Грінченко Б. Словарь української мови: в 4 т. — Київ: Довіра — Рідна мова, 1997. — Том А–Н. — 578 с.; Том О–Я. — 564 с. — (Репринтне видання 1907 р.).
- Громов И.М. Ископаемые верхнечетвертичные грызуны предгорного Крыма. — М., 1961. — 190 с. — (Труды Комиссии по изучению четвертичного периода. Вып. 17).
- Громов И.М. Отряд Rodentia — Грызуны // Млекопитающие фауны СССР / И.М. Громов, А.А. Гуреев, Г.А. Новиков и др. Под ред. И.И. Соколова. — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1963. — Часть 1. — С. 244–638.
- Громов И.М., Бибиков Д.И., Калабухов Н.И., Мейер М.Н. Род *Citellus* // Наземные белчицы (Marmotinae). — М.; Л.: Наука, 1965. — С. 160–325. — (Фауна СССР. Т. 3: Млекопитающие. Вып. 2).
- Громов И.М., Ербаева М.А. Млекопитающие фауны России и сопредельных территорий. Зайцеобразные и грызуны. — СПб., 1995. — 468 с.
- Громов И.М., Поляков И.Я. Полевки (Microtinae). — Л.: Наука, 1977. — 504 с. — (Фауна СССР. Т. 3: Млекопитающие. Вып. 8).
- Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. Современное написание слов. — М.: Изд-во Цитадель, 1998. — (Толковый словарь В. Даля. On-line).
- Делеган І.В., Делеган І.І., Делеган І.І. Біологія лісових птахів і звірів. — Львів: Поллі, 2005. — 600 с.
- Дикий І., Загороднюк І. Вовчок садовий (*Eliomys quercinus*) із Закарпаття у фондах Зоологічного музею імені Бенедикта Дибовського (Львів) // Вестник зоологии. — 2005. — **39**, № 3. — С. 84.
- Дулицький А.И. Биоразнообразие Крыма. Млекопитающие: история, состояние, охрана, перспективы. — Симферополь: СОНАТ, 2001. — 208 с.
- Дулицький А., Дулицька О. Білка-телеутка та її теперішній статус у Криму // Фауна в антропогенному середовищі. — Луганськ, 2006. — С. 71–74. — (Праці Теріологічної школи. Вип. 8).
- Емельянов И.Г., Загороднюк И.В. Таксономическая структура сообществ грызунов Восточных Карпат: видовое богатство и таксономическое разнообразие // Фауна Східних Карпат: Сучасний стан і охорона: Матеріали Міжнародної конференції. — Ужгород, 1993. — С. 57–60.
- Жарський Е. Тварини // Географія українських і суміжних земель / За ред. В. Кубійовича. — Львів, 1938. — С. 239–250. — (Факсимільне перевидання. Київ: Обереги, 2005).
- Загороднюк И.В. Обзор рецентных таксонов Muroidea (Mammalia), описанных с территории Украины (1777–1990) // Вестник зоологии. — 1992. — **26**, № 2. — С. 39–48.
- Загороднюк И.В. Таксономическая ревизия и диагностика грызунов рода *Mus* из Восточной Европы. Сообщение I // Вестник зоологии. — 1996. — **30**, № 1–2. — С. 28–45.
- Загороднюк І.В. Вищі таксони ссавців у сучасній фауні України: склад, номенклатура та видове багатство // Доповіді НАН України. — 1998а. — № 4. — С. 180–186.
- Загороднюк І.В. Політипні види: концепція та представленість у теріофауні Східної Європи // Доповіді НАН України. — 1998б. — № 7. — С. 171–178.
- Загороднюк І.В. Ключі до визначення вищих таксонів звірів фауни України і сусідніх регіонів та принципи їх побудови // Вестник зоологии. — 1998в. — **32**, № 1–2. — С. 126–150.
- Загороднюк І. Контрольний список теріофауни України // Ссавці України під охороною Бернської конвенції. — Київ, 1999. — С. 202–210. — (Праці Теріологічної школи. Вип. 2).
- Загороднюк І.В. Роди звірів східноєвропейської фауни та їх українські назви // Вісник Національного науково-природничого музею НАН України. — 2001. — **1**. — С. 113–131.
- Загороднюк І.В. Польовий визначник дрібних ссавців України. — Київ, 2002а. — 60 с. — (Праці Теріологічної школи. Вип. 5).
- Загороднюк И.В. Транзитивные таксономические системы и их структура у сусликов (*Spermophilus*) // Доповіді НАН України. — 2002б. — № 9. — С. 185–191.
- Загороднюк І. Дика теріофауна Києва та його околиць і тенденції її урбанізації // Вестн. зоології. — 2003. — **37**, № 6. — С. 30–38.

- Загороднюк І. Наземні хребетні України та їх охоронні категорії (довідник для семінарів з зоології, екології та охорони природи). — Ужгород: Ліра, 2004. — 48 с.
- Загороднюк І. Біогеографія криптичних видів ссавців Східної Європи // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Біологія. — 2005. — Вип. 17. — С. 5–27.
- Загороднюк І. Ссавці східних областей України: склад та історичні зміни фауни // Теріофауна сходу України. — Луганськ, 2006а. — С. 216–259. — (Праці Теріологічної школи. Вип. 7).
- Загороднюк І. Адвентивна теріофауна України і значення інвазій в історичних змінах фауни та угруповань // Фауна в антропогенному середовищі. — Луганськ, 2006б. — С. 18–47. — (Праці Теріологічної школи. Вип. 8).
- Загороднюк І. Аловиди гризунів групи *Sicista «betulina»*: просторові взаємини з огляду на концепцію лімітувальної схожості // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Біологія. Екологія. — 2007. — 1, вип. 15. — С. 45–53.
- Загороднюк І. Наукові назви рядів ссавців: від описових до уніфікованих // Вісник Львівського університету. Серія Біологічна. — 2008. — Вип. 48. — С. 33–43.
- Загороднюк І., Годлевська О. Давні видання зоологічного профілю в Україні та теріологія на сторінках «Збірника праць Зоологічного музею» // Раритетна теріофауна та її охорона. — Луганськ, 2008. — С. 299–307. — (Праці Теріологічної школи. Вип. 9).
- Загороднюк І.В., Кондратенко О.В. *Sicista severtzovi* та близькі до неї форми гризунів в Україні: цитогенетичний та біогеографічний аналіз // Вестник зоологии. — 2000. — отд. вып. 15. — С. 101–107.
- Загороднюк І., Коробченко М. Раритетна теріофауна східної України: її склад і поширення рідкісних видів // Раритетна теріофауна та її охорона. — Луганськ, 2008. — С. 107–155. — (Праці Теріологічної школи. Вип. 9).
- Загороднюк І., Покиньючерда В. Таксономія ссавців східнокарпатського регіону // Вестник зоологии № 51. Теріофауна Карпатського біосферного заповідника. — 1997а. — отд. вып. — С. 16–23.
- Загороднюк І.В., Покиньючерда В.В. Унификация научных названий хордовых животных (Chordozoa, Animalia) // Доповіді НАН України. — 1997б. — № 11. — С. 160–166.
- Загороднюк І.В., Федорченко А.А. Аллопатрические виды грызунов группы *Spermophilus suslicus* (Mammalia) // Вестник зоологии. — 1995. — 29, № 5–6. — С. 49–58.
- Зізда Ю. Поширення кольорових форм вивірки (*Sciurus vulgaris*) у Закарпатті та в суміжних областях України // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. Біол. — 2005. — Вип. 17. — С. 147–154.
- Зізда Ю.Е. Оцінки різноманіття кольорових форм вивірки (*Sciurus vulgaris*) у синантропних і природних місцезнаходженнях Закарпаття // Фауна в антропогенному середовищі. — Луганськ, 2006. — С. 126–132. — (Праці Теріологічної школи. Вип. 8).
- Кэрролл Р. Радиация плацентарных млекопитающих // Кэрролл Р. Палеонтология и эволюция позвоночных: Перевод с англ. — Москва: Мир, 1993. — Т. 3. — С. 5–69.
- Кесслер К.Ф. Животные млекопитающія // Труды Комиссии... для описанія губерній Київського учебного округа — Киевской, Волынской, Подольской, Полтавской, Черниговской. — Киев, 1851. — 88 с. — (Естественная история губерний Киевского учебного округа. Т. 1: Зоология. Часть систематическая).
- Корнеев О.П. Визначник звірів УРСР. — Київ: Радянська школа, 1952. — 216 с.
- Корнеев О.П. Визначник звірів УРСР. — 2-е вид. — Київ: Радянська школа, 1965. — 236 с.
- Лобков В.А. Крапчатый суслик Северо-Западного Причерноморья: биология, функционирование популяций. — Одесса: Астропринт, 1999. — 272 с.
- Лозан М.Н., Белик Л.И., Самарский С.Л. Сони (Gliridae) юго-запада СССР. — Кишинев, 1990. — 144 с.
- Маркевич О.П., Татарко К.І. Російсько-українсько-латинський зоологічний словник: термінологія і номенклатура. — Київ: Наукова думка, 1983. — 412 с.
- Мацюк Р. Хто має творити (але не хоче) українські терміни. Алгоритм термінологічного пошуку // Суржик для інтелігенції. — Львів, 2002. — С. 110–115.
- Мигулин А.А. Обзор грызунов Украины. Conspectus glirium Ucrainae // Захист рослин. — Харьков: Вид-во Центр. СТАЗРА, 1928. — С. 72–87.
- Мигулін О.О. Визначник звірів України. — Харків: Держ. вид-во України, 1929. — 96 с.
- Мигулін О.О. Звірі УРСР (матеріали до фауни). — Київ: Вид-во АН УРСР, 1938. — 426 с.
- Модін Г.В. Замітки про вухатого їжака і лісову мишівку в Стрілецькому степу // Зб. праць Зоол. музею. — 1956. — № 27. — С. 154–159.

- Некрутенко Ю. Передмова до українського перекладу // Міжнародний кодекс зоологічної номенклатури. — 4-е вид. — Київ: Бібліотека офіційних видань, 2003. — С. IX–XXV.
- Никольский А.А. К вопросу о границах ареалов большого (*Citellus major*) и краснощекого (*C. erythrognus*) сусликов в северном Казахстане // Зоол. журн. — 1984. — **63**, вып. 2. — С. 256–262.
- Огнев С.И. Звери СССР и прилежащих стран. — М., Л.: Изд-во АН СССР, 1940. — Т. 4. — 615 с.
- Павлинов И.Я., Россолимо О.Л. Систематика млекопитающих СССР. — М.: Изд-во Москов. ун-та, 1987. — 85 с. — (Сборник трудов Зоологического музея МГУ. Т. 25).
- Павлинов И.Я., Яхонтов Е.Л. Кластические идеи в филогенетике млекопитающих // Филогенетика млекопитающих. — М.: Изд-во Москов. ун-та, 1992. — С. 5–43. — (Сборник трудов Зоологического музея МГУ. Т. 29).
- Павлинов И.Я., Яхонтов Е.Л., Агаджанян А.К. Млекопитающие Евразии: систематико-географический справочник. — М.: Изд-во Москов. ун-та, 1995. — Ч. I: Rodentia. — 240 с. — (Сборник трудов Зоологического музея МГУ. Т. 32).
- Підоплічка І.Г. Аналізи погадок за 1925–1929 р. // Матеріали до порайонового вивчення дрібних звірів та птахів, що ними живляться. — Київ: Вид-во Комісії природничо-геогр. краєзнавства, 1932. — Вип. 1. — С. 5–75.
- Підоплічка І.Г. Підсумки дослідження погадок за 1924–1935 р.р. // Збірник праць Зоологічного музею. — 1937. — № 19. — С. 101–170.
- Пидопличко И.Г. О происхождении названий некоторых животных нашей фауны // Вестн. зоологии. — 1967а. — № 1. — С. 80–83.
- Пидопличко И.Г. О недостатках в разработке отечественной зоологической терминологии и номенклатуры // Вестник зоологии. — 1967б. — № 4. — С. 8–15.
- Полушина Н.А. Про поширення крапчастого (*Citellus suslica* Guld.) та сірого (*Citellus citellus* L.) ховрахів на південному заході України: Тези доповідей Міжвузівської ювілейної наук. конф., присвяченої 25-річчю воз'єднання Північної Буковини з Українською РСР (21–25 вересня 1965 року). — Чернівці, 1965. — С. 224–226.
- Попов Б.М. Мамаліогічні нотатки. Поширення Лейслерової вечерниці (*Nyctalus leisleri* Kuhl, Chiroptera) в УСРР. Знахідка лісової мишівки (*Sicista montana* Mehely) в межах УСРР // Зб. праць Зоологічного музею. — 1936. — № 18. — С. 191–196.
- Попов Б.М. К вопросу о географическом распространении некоторых млекопитающих в УССР // Зоол. журн. — 1939. — **18**, вып. 2. — С. 331–335.
- Рековец Л.И. Мелкие млекопитающие антропогена юга Восточной Европы. — Київ: Наукова думка, 1994. — 372 с.
- Решетник Є.Г. Систематика і географічне поширення ховрахів (*Citellus*) в УРСР // Труды Інституту зоології АН УРСР. — Київ, 1948. — Том 1. — С. 84–113.
- Савицкий Б.П., Кучмель С.В., Бурко Л.Д. Млекопитающие Беларуси. — Минск: Изд. центр БГУ, 2005. — 319 с.
- Свириденко П.А. Суслики Большого Кавказа и происхождение горной степи // Зоол. журн. — 1937. — **16**, вып. 3. — С. 448–452.
- Скільський І.В., Мелешук Л.І., Ташук М.В. Ссавці південно-східної частини Буковинського Передкарпаття: сучасний стан фауни, раритетні види, перспективи використання та заходи збереження // Сучасний музей. Наукова й експозиційна діяльність: Матеріали наук. конф. — Чернівці: ДрукАрт, 2008. — С. 52–67.
- Соколов В.Е., Баскевич М.И., Ковальская Ю.М. О видовой самостоятельности мышовки Штранда (Rodentia: Dipodidae) // Зоол. журн. — 1989. — **68**, вып. 10. — С. 95–106.
- Соколов В.Е., Баскевич М.И., Ковальская Ю.М. Изменчивость кариотипа степной мышовки (*Sicista subtilis* Pallas) и обоснование видовой самостоятельности *S. severtzovi* // Зоол. журн. — 1986. — **65**, вып. 11. — С. 1684–1692.
- Сокур І.Т. Історичні зміни та використання фауни ссавців України. — Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. — 84 с.
- Татаринов К.А. Звірі західних областей України (матеріали до вивчення фауни Української РСР). — Київ: Вид-во АН УРСР, 1956. — 188 с.
- Татаринов К.А. Упорядочение русско-украинских [sic!] и латинских названий отрядов млекопитающих фауны СНГ // Материалы по изучению животного мира / Под ред. В.А. Лобкова. — Одесса: Астропринт, 2001. — С. 3–7.
- Токарский В.А. Историческое изменение ареала и численности степного сурка (*Marmota bobak*

- Mull. 1776) в Україні // Ученые записки Таврического национального университета. Сер.: Биол., Химия. — Симферополь, 2004. — Т. 17 (56), № 2. — С. 173–185.
- Топачевский В.А. Слепышовые (Spalacidae). — Л.: Наука, 1969. — 248 с. — (Фауна СССР. Т. 3: Млекопитающие. Вып. 3).
- Топачевский В.А., Скорик А.Ф. Грызуны раннетаманской фауны тилигульского разреза. — Київ: Наукова думка, 1977. — 250 с.
- Фесенко Г. Форми українських назв родового рівня в класифікації птахів фауни України // Вісник Львів. ун-ту. Серія біологічна. — 2007. — Вип. 43. — С. 3–12.
- Фокин И.М. Тушканчики / Под ред. Г.А. Новикова. — Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1978. — 184 с. — (Жизнь наших птиц и зверей. Вып. 2).
- Фрисман Л.В., Кораблев В.П., Ляпунова Е.А. и др. Аллозимная дифференциация разномосомных форм крапчатого суслика (*Spermophilus suslicus* Guld., 1770, Rodentia) // Генетика. — 1999. — 35, № 3. — С. 378–384.
- Хохлова О.М. М.В. Шарлемань. Життєвий шлях. Наукова спадщина. — Полтава, 1998. — 160 с.
- Храневич В. Ссавці Поділля. Огляд систематичний. — Вінниця: Віндєрждрук ім. Леніна, 1925. — 31 с. — (Кабінет виучування Поділля. Вип. 4).
- Царик Й.В., Яворський І.П., Шидловський І.В. та ін. Хребетні тварини західних областей України: Навчальний посібник. — Львів: Видавничий центр ЛНУ, 2003. — 52 с.
- Червона книга Української РСР / Під ред. К.М. Ситника. — Київ: Наукова думка, 1980. — 504 с.
- Червона книга України. Тваринний світ / Під ред. М.М. Щербака. — Київ: «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1994. — 464 с.
- Шарлеман Э.В. Млекопитающие окрестностей г. Киева // Материалы к познанию фауны юго-западной России / Ред. В.М. Аргоболевский. — Киев: Орнитол. об-во им. К.Ф. Кесслера, 1915. — Т. 1. — С. 26–92.
- Шарлемань М. Звірі України. Короткий порадник до визначання, збирання і спостереження ссавців (Mammalia) України. — Київ: Всеукр. кооп. видавн. союз (Вукоопспілка), 1920. — 83 с.
- Шарлемань М. Ссавці. — Плазуни. — Земноводні. Назви хребетних тварин / М. Шарлемань, К. Татарко — Київ: Держ. вид-во України, 1927. — С. 9–67. — (Словник зоологічної номенклатури. Ч. 2).
- Шарлемань М.В. Зоогеографічні нотатки [1. Про сучасне та минуле поширення в УСРР трипалого тушкана (*Scirtopoda telum* Licht.) та інших компонентів пустельно-степової фауни (с. 27–30)] // Збірник праць Зоологічного музею. — 1935. — № 15. — С. 27–38.
- Шарлемань Н.В. Природа и люди Киевской Руси. — Киев: Киевский эколого-культурный центр, 1997. — 166 с. — (Серия: Бореико В.Е. История охраны природы. Вып. 13).
- Шенброт Г.И. Кладистический подход к анализу филогенетических отношений тушканчиковобразных (Rodentia: Dipodoidea) // Сборник трудов Зоологического музея МГУ. — 1992. — 29. — С. 176–200.
- Adkins R.M., Walton A.H., Honeycutt R.L. High-level systematics of rodents and divergence time estimates based on two congruent nuclear genes // Molecular Phylogenetics and Evolution. — 2003. — 26, N 3. — P. 409–420.
- Brandt J.F. Beiträge zur nahern Kenntniss der Säugethiere Russland's // Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften (Ser. Mémoires Mathématiques, Physiques et Naturelles). — Saint Petersburg, 1855. — Т. 7. — P. 1–365.
- Chaline J., Mein P. Les rongeurs et l'évolution. — Paris: DOIN, 1979. — 236 p.
- Corbet G.B. The mammals of the Palearctic region: a taxonomic review. — London, Ithaca: Cornell University Press, 1978. — 314 p.
- Frye M.S., Hedges S.B. Monophyly of the order Rodentia inferred from mitochondrial DNA sequences of the genes for 12S rRNA, 16S rRNA, and tRNA-Valine // Molecular Biology and Evolution. — 1995. — 12. — P. 168–176.
- Holden M.E. Family Dipodidae // Mammal species of the world. A taxonomic and geographic references / D.E. Wilson, D.-A.M. Reeder — Second edition. — Washington; London: Smithsonian Institution Press, 1993. — P. 487–499.
- Huchon D., Douzery E.J.P. From the Old World to the New World: A molecular chronicle of the phylogeny and biogeography of hystricognath rodents // Molecular Phylogenetic and Evolution. — 2001. — 20. — P. 238–251.
- International Commission on Zoological Nomenclature. Opinion 1894. *Regnum Animals* ..., Ed. 2 (M. J. Brisson, 1762): rejected for nomenclatural purposes, with the conservation of the mammalian

- generic names *Philander* (Marsupialia), *Pteropus* (Chiroptera), *Glis*, *Cuniculus* and *Hydrochoerus* (Rodentia), *Meles*, *Lutra* and *Hyaena* (Carnivora), *Tapirus* (Perissodactyla), *Tragulus* and *Giraffa* (Artiodactyla) // *Bul. Zool. Nomencl.* — 1998. — **55**, N 1. — P. 64–71.
- Jansa S.A., Weksler M. Phylogeny of muroid rodents: relationships within and among major lineages as determined by IRBP gene sequences // *Molecular Phylogenetics and Evolution.* — 2004. — **31**. — P. 256–276.
- Landry S.O. (Jr.). A proposal for a new classification and nomenclature for the Glires (Lagomorpha and Rodentia) // *Mitt. Mus. Nat. kd. Berl. (Zool. Reihe).* — 1999. — **75**, N 2. — P. 283–316.
- Li W.-H., Hide W.A., Graur D. Origin of rodents and guinea-pigs // *Nature.* — 1992. — **359**. — P. 277–278.
- Luckett W.P., Hartenberger J.-L. Evolutionary relationships among rodents: comments and conclusions // *Evolutionary relationships among rodents. A multidisciplinary analysis.* — New York: Plenum Press, 1985. — P. 685–712. — (NATO ASI Series. Series A: Life Sciences. Vol. 92).
- Luckett W.P., Hartenberger J.-L. Monophyly or polyphyly of the Order Rodentia: possible conflict between morphological and molecular interpretations // *Journal of Mammalian Evolution.* — 1993. — **1**. — P. 127–147.
- Maier W., Klingler P., Ruf I. Ontogeny of the medial masseter muscle, pseudo-myomorphy, and the systematic position of the Gliridae (Rodentia, Mammalia) // *Journal of Mammalian Evolution.* — 2002. — **9**. — P. 253–269.
- McKenna M.C., Bell S.K. Classification of mammals above species level. — New York: Columbia University Press, 1997. — P. I–XII + 1–631.
- Miller G. Catalogue of the mammals of Western Europe (Europe exclusive of Russia) in the collections of the British Museum. — London: Brit. Mus. (Nat. Hist.), 1912. — 1019 p.
- Musser G.G., Carleton M.D. Family Muridae // Wilson D.E., Reeder D.-A.M. (Eds.). *Mammal species of the world. A taxonomic and geographic references.* — Second edition. — Washington; London: Smithsonian Institution Press, 1993. — P. 501–756.
- Pucek Z. (red.). *Klucz do oznaczania ssaków Polski.* — Warszawa: Państw. Wyd-wo Nauk., 1984. — 388 p.
- Tullberg T. Ueber das System der Nagetiere // *Nova Acta Reg. Soc. Sc.* — Uppsala, 1899. — Ser. III. — P. 1–514.
- Wilson D.E., Reeder D.M. (eds). *The Checklist of Mammal Names // Mammal Species of the World.* — Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2005. — <http://www.bucknell.edu/msw3/>.
- Wood A.E. A revised classification of the rodents // *Journal of Mammalogy.* — 1955. — **36**. — P. 165–187.
- Wood A.E. Grades and clades among rodents // *Evolution.* — 1965. — **11**. — P. 417–425.
- Zagorodniuk I. Specimens of *Eliomys quercinus* (Mammalia) collected in the Ukraine // *Vestnik zoologii* — 1998. — **32**, N 5–6. — C. 32.
- Zawidzka E. Geographical distribution of the dark phase of the squirrel (*Sciurus vulgaris fuscoater* Altum) in Poland // *Acta Theriologica.* — 1958. — **2**, N 8. — P. 160–174.

I.B. Загороднюк

ТАКСОНОМИЯ И НОМЕНКЛАТУРА НЕМЫШЕВИДНЫХ ГРЫЗУНОВ ФАУНЫ УКРАИНЫ

Рассмотрены основы классифицирования грызунов и границы и объём группы мышевидных грызунов. Группа представлена в фауне Украины пятью надсемействами, в том числе Caviioidea (2 рода и 2 вида), Castoroidea (1 род и 1 вид), Sciuroidea (4 рода и 8 видов), Gliroidea (4 рода и 4 вида), Dipodoidea (4 рода и 7 видов). Всего объём группы в фауне Украины составляет 9 семейств, 15 родов, 23 вида (в т. ч. два вида двух родов двух семейств — адвентивные; а три вида трёх родов — вымерли на протяжении последнего тысячелетия). Для каждого семейства, каждого рода и каждого вида составлены перечни названий, под которыми они упоминались на протяжении последних 100 лет в украинской научной литературе, уточнены их актуальные научные (латинские) и украинские названия, составлены аннотации относительно бывших, текущих и возможных дальнейших изменений таксономии и номенклатуры каждого таксона. Анализ номенклатуры показал отсутствие связи между изменениями систематики (включительно с изменениями пригодных латинских названий) и изменениями украинских названий млекопитающих, но в то же время наличие связи между объёмом синонимических рядов и уровнем популярности систематических групп.

Ключевые слова: грызуны, non-Muroidea, таксономия, номенклатура, украинские названия, Украина.

I.V. Zagorodniuk

TAXONOMY AND NOMENCLATURE
OF THE NON-MUROIDEA RODENTS OF UKRAINE

Principles of rodent classification as well as limits and composition of group non-Muroidea are considered. The group is presented in the fauna of Ukraine by 5 superfamilies, including Caviioidea (2 genera and 2 species), Castoroidea (1 genus and 1 species), Sciuroidea (4 genera and 8 species), Gliroidea (4 genera and 4 species), Dipodoidea (4 genera and 7 species). In total, volume of the group in the fauna of Ukraine consists of 9 families, 15 genera and 23 species (incl. 2 species from 2 genera of 2 families are aliens; and 3 species from 3 different genera are extinct during few last centuries). For each family, each genus and each species, lists of names used during last 100 years in Ukrainian literature are compiled; all actual scientific (Latin) as well as vernacular (Ukrainian) names are specified, and annotations of former, current and possible subsequent changes in taxonomy and nomenclature of each taxa are composed. Analysis of nomenclature has shown the absence of relation between changes in systematics (incl. changes of valid Latin names) and changes of Ukrainian names of mammals, but existence of correlation between volume of synonymic rows and popularity level of some systematic groups.

Key words: Rodents, non-Muroidea, taxonomy, nomenclature, vernacular names, Ukraine.